

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Дитячо-батьківські взаємини як чинник особливостей характеру людини»

**«Child-parent relationships as a factor in the characteristics
of a person's character»**

Виконав: здобувач денної форми навчання
спеціальності 053 Психологія

Освітня програма «Психологія»

Безрук Данііл Володимирович

Керівник: кандидат психологічних наук,
доцент, Білова М.Е.

Рецензент: к.психол.наук, професор кафедри
диференціальної та спеціальної психології,
Кременчуцька М.К.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ 9 від 22 травня 2025 р.

Завідувач кафедри
Кононенко О.І. _____ (підпис)

Захищено на засіданні ЕК
протокол № _ від _____ 2025 р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК
Кононенко О.І. _____ (підпис)

Одеса – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН ТА ЇХ ВПЛИВУ НА ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ.....	7
1.1 Поняття дитячо-батьківських взаємин у психології.....	7
1.2 Теоретичні підходи до вивчення особливостей характеру людини.....	10
1.3 Вплив стилів виховання на формування характеру дитини.....	22
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИМИ ВЗАЄМИНАМИ ТА ОСОБЛИВОСТЯМИ ХАРАКТЕРУ ДИТИНИ.....	28
2.1 Організація емпіричного дослідження та обґрунтування психодіагностичних методик.....	28
2.2 Статистична обробка та інтерпретація результатів.....	33
Висновки до другого розділу.....	54
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	59
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Актуальність. Дитячо-батьківські взаємини є важливою складовою формування особистості та розвитку її характерологічних особливостей. Саме у сім'ї, яка виступає першою соціальною групою для дитини, закладаються базові уявлення про світ, міжособистісні відносини та норми поведінки. За словами Л. С. Виготського, взаємодія з близькими дорослими створює основу для формування вищих психічних функцій, впливаючи на розвиток індивідуальності дитини[25].

Наукові дослідження підтверджують, що стиль виховання та емоційна атмосфера в сім'ї значною мірою визначають майбутню поведінку, самооцінку й соціалізацію особистості (Баумрінд, 1991; Маккобі та Мартін, 1983). Наприклад, авторитарний стиль виховання може провокувати розвиток тривожності чи надмірної покірності, тоді як демократичний стиль сприяє формуванню самостійності та впевненості у собі[39, 44].

Сучасні тенденції, такі як зростання зайнятості батьків, зміни у традиційних сімейних структурах, а також вплив цифрових технологій, суттєво змінюють характер дитячо-батьківських взаємин. Як зазначають А. Адлер і С. Рубінштейн, порушення емоційного контакту між батьками та дітьми через надмірну зайнятість дорослих чи нестачу якісного спілкування можуть призводити до виникнення конфліктів, труднощів у соціалізації та формуванні характеру дитини[10, 38].

Проблема дитячо-батьківських взаємин є об'єктом пильної уваги як зарубіжних авторів, зокрема: З. Фройда, А. Адлера, К. Роджерса, Е. Фромма, Ж. Піаже, Дж. Боулбі, Е. Еріксона, Д. Бем, Д. Баумрінд, Р. Шафера, Д. Віннікотта та ін., так і вітчизняних науковців: Г. Костюка, Л. Виготського, С. Максименка, О. Захарова, Т. Пароняна, В. Мухіної, Л. Сохань, І. Кондакова, О. Романова, О. Реана та М. Білової.

Актуальність дослідження також обумовлена сучасними соціокультурними змінами, що впливають на функціонування сімей. Сьогодні, коли традиційні моделі виховання поступаються місцем новим підходам, виникає потреба у глибшому вивченні впливу дитячо-батьківських взаємин на формування характеру дитини, що є важливим для розробки практичних рекомендацій щодо підтримки гармонійних відносин у сім'ї.

Водночас вплив дитячо-батьківських взаємин на характерологічні особливості дитини залишається недостатньо дослідженим, особливо з урахуванням застосування емпіричних методик, що дозволяють отримати об'єктивні дані. Таким чином, дослідження зв'язку між стилями виховання та особливостями характеру дитини є важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Окремої уваги заслуговує міжкультурний контекст виховання, який демонструє, що стиль виховання значною мірою залежить від соціальних та культурних норм. Наприклад, демократичний стиль, популярний у західних країнах, має суттєві відмінності у застосуванні в Україні, що робить актуальним вивчення локальних особливостей дитячо-батьківських відносин.

Об'єктом дослідження є дитячо-батьківські взаємини.

Предметом дослідження є взаємозв'язок між стилем виховання батьків та характерологічними особливостями дитини.

Метою даної роботи є аналіз впливу дитячо-батьківських взаємин, зокрема стилів виховання, на формування характеру дитини. Для досягнення цієї мети були поставлені такі **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення дитячо-батьківських взаємин та особливостей формування характеру особистості.

2. Охарактеризувати основні стилі виховання та їхній вплив на розвиток характеру дитини з опорою на праці вітчизняних та зарубіжних дослідників

3. Організувати та провести емпіричне дослідження з використанням методики «Підлітки про батьків» і опитувальника Кеттелла (у модифікації 105 питань) для виявлення зв'язків між стилями виховання та характерологічними рисами дітей.

4. Здійснити математичну обробку отриманих результатів і провести їх інтерпретацію для формулювання рекомендацій.

Методи дослідження:

- теоретичний аналіз наукової літератури: аналіз сучасних концепцій щодо дитячо-батьківських взаємин, стилів виховання та характерологічних особливостей особистості;
- узагальнення та інтерпретація: систематизація отриманих теоретичних знань і результатів емпіричного дослідження;
- психодіагностичні методики: методика «Підлітки про батьків» для оцінки стилю виховання батьків, розроблена Е. Шафером у модифікації З. Матейчик і П. Ржичани (1983р.) та опитувальник особистісних рис Р. Кеттелла (форма 105 питань) для визначення характерологічних особливостей дитини;
- методи математичної статистики (коэф. Спірмена, кр. t-Ст'юдента)

Практична значимість дослідження. Результати дослідження будуть корисними для сімейних психологів, які проводять діагностику та корекцію дитячо-батьківських стосунків, для педагогів і вихователів, що працюють з дітьми різних вікових груп та враховують вплив сімейного оточення на формування особистості дитини та для батьків, які прагнуть побудувати гармонійні відносини з дітьми. Крім того, отримані результати можуть бути

використані для подальших наукових розвідок у сферах психології розвитку, педагогіки та соціальної психології.

Вибірка та база емпіричного дослідження. Емпіричне дослідження проводилося серед підлітків віком 12–15 років (40 осіб) у загальноосвітніх навчальних закладах. У вибірку входили як хлопці (18 осіб), так і дівчата (22 осіб), що дозволило дослідити гендерні особливості.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, який налічує 74 джерела, 6 таблиць, 1 рисунок та 1 додаток. Загальний обсяг роботи становить 71 сторінку, з яких сторінок 58 — основний текст.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН ТА ЇХ ВПЛИВУ НА ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ

1.1 Поняття дитячо-батьківських взаємин у психології

Дитячо-батьківські взаємини є фундаментальним аспектом психологічного розвитку особистості, оскільки саме в межах цих взаємодій формуються базові емоційні, соціальні та поведінкові установки дитини. У сучасній психології ці взаємини розглядаються як складна система міжособистісних зв'язків, що включає емоційні, когнітивні та поведінкові компоненти.

Дитячо-батьківські стосунки – це система установок, орієнтацій, очікувань вертикального спрямування знизу вгору (діада «дитина – дорослий») та зверху вниз (діада «батьки – дитина»), які визначаються спільною діяльністю членів сім'ї та спілкуванням між ними (за визначенням Н. Іванової)[5].

Косарева О.І. визначає дитячо-батьківські відносини як «процес і результат вибіркового відображення особистістю сімейних відносин, що опосередковують внутрішню і зовнішню діяльність, а також досвід батьків і дітей у спільній діяльності» [15].

На думку А.Я. Варги та В.В Століна, «дитячо-батьківські стосунки – це система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, практик спілкування з нею, особливостей взаємодії, які формуються в процесі спільної життєдіяльності батьків і дітей» [5].

Батьківське ставлення, на відміну від батьківських відносин, за визначенням А.С. Співаковської, розглядається як реальна внутрішня спрямованість, що відображає широкий контекст взаємодії, основою якого є свідомо або несвідомо оцінка дитини. Ця спрямованість проявляється у способах і формах поведінки батьків стосовно дітей і дає можливість описати загальну структуру взаємин. Вона також дозволяє дослідити, як окремі свідомі

та несвідомі мотиви особистісної організації батьків виявляються та реалізуються у конкретних моделях поведінки та взаєморозуміння з дітьми[5].

На думку Ю.В. Примака (2016), дитячо-батьківські взаємини в умовах нуклеарної сім'ї відзначаються підвищеним рівнем індивідуалізації ролей, акцентом на моральне оцінювання поведінки та тісною взаємозалежністю між батьками та дітьми. Дослідник також підкреслює посилення активної участі батька у вихованні дитини та наголошує на чутливості сімейної взаємодії до змін контексту спілкування, що потребує більшої емоційної гнучкості й адаптивності у стосунках [24].

Також важливою є ідея функціональної спеціалізації батьків: мати зазвичай виступає джерелом емоційної підтримки, тоді як батько – джерелом нормативного контролю (Carr, 2015). Однак, у сучасних сім'ях ці ролі дедалі частіше стають взаємозамінними, що вимагає гнучкого підходу до аналізу виховного впливу[40].

Міжнародні дослідження також підкреслюють важливість якості дитячо-батьківських взаємин для психічного здоров'я дітей. Зокрема, у статті, опублікованій в журналі «Frontiers in Education», зазначається, що дитячо-батьківські взаємини є унікальними та впливовими взаємодіями, які встановлюються в процесі спілкування між батьками та їхніми дітьми і мають критичне значення для фізичного та психічного розвитку підлітків[74].

Крім того, важливо враховувати, що дитячо-батьківські взаємини не є сталими: вони змінюються залежно від життєвих обставин, етапів розвитку дитини, змін у сімейній системі та впливу зовнішнього середовища. Підвищення рівня стресу в родині, економічні труднощі, зміна соціального статусу або розширення сімейних обов'язків можуть суттєво трансформувати характер взаємодії між батьками й дітьми. Якість цих взаємин безпосередньо відображається на емоційному благополуччі дитини, її навчальних досягненнях, здатності до самостійності та адаптації в соціальному середовищі[57].

Крім того, варто підкреслити, що дитячо-батьківські взаємини є процесом двосторонньої взаємодії: не тільки батьки впливають на дітей, але й діти суттєво змінюють стиль поведінки та виховні стратегії дорослих. Особливості темпераменту дитини, її індивідуальні потреби, рівень розвитку самостійності та емоційної зрілості часто стають факторами, що спонукають батьків до адаптації своїх методів виховання. Таким чином, дитячо-батьківська взаємодія є динамічною і взаємно обумовленою системою[57,58].

Окрім внутрішніх характеристик сім'ї, на взаємини між батьками та дітьми впливають і зовнішні соціальні чинники, такі як загальний культурний контекст, соціальні норми, рівень розвитку інститутів підтримки сім'ї (наприклад, освіта, охорона здоров'я, психологічні служби). У суспільствах із високим рівнем підтримки батьківства якість взаємин між дорослими й дітьми, як правило, є вищою, що сприяє гармонійному розвитку особистості[56].

Не менш важливим аспектом є емоційна атмосфера в родині, яка формується через щоденну комунікацію, підтримку, спільне проведення часу та способи вирішення конфліктних ситуацій. Дослідження показують, що сім'ї з відкритою, доброзичливою комунікацією та чітким розподілом ролей створюють умови для формування у дітей базової довіри до світу, самоповаги та позитивної Я-концепції[40].

Особливу увагу вивченню дитячо-батьківських взаємин слід приділяти в періоди кризових етапів розвитку дитини, таких як раннє дитинство, підлітковий вік та рання юність. Саме в ці періоди змінюється структура взаємодії, посилюється прагнення дитини до автономії, що може викликати напруження у відносинах із батьками. Важливим є гнучке реагування дорослих на ці зміни: підтримка балансу між контролем і довірою, між встановленням меж і наданням свободи[56,60].

Стиль виховання визначає домінуючі моделі спілкування й взаємин у сім'ї, задаючи її емоційний мікроклімат. Для кожної сім'ї характерний унікальний

«мікроклімат», який може бути сприятливим для самореалізації дитини або, навпаки, пригнічувати її розвиток. У психології підкреслюють, що «на особистість дитини особливо впливає стиль її стосунків з батьками», оскільки саме сім'я є першим середовищем соціалізації. Саме тому дослідники приділяють увагу психологічним особливостям батьківського впливу та формі взаємин з дітьми – їхній меті є вивчити, яким чином стиль батьківського ставлення визначає розвиток дитини[40].

Отже, стиль виховання виступає одним із ключових чинників сімейної соціалізації й формування особистості дитини. Він задає соціальні норми, ціннісні орієнтації і моделі поведінки, що переймаються дитиною на основі взаємодії з батьками. Більшість авторів погоджуються: «нема певного ідеального стилю виховання», оскільки кожен підхід має свої позитивні й негативні риси [40,57,58]. Відповідно, завдання батьків – усвідомлено та гнучко адаптувати свій стиль виховання до індивідуальних потреб дитини. Саме збалансоване поєднання любові, підтримки та адекватних вимог сприяє формуванню у дитини впевненості, самостійності і психологічної стійкості.

Таким чином, поняття дитячо-батьківських взаємин у сучасній психології охоплює широкий спектр взаємодій між батьками та дітьми, які мають вирішальне значення для формування особистості дитини. Розуміння цих взаємин та їх впливу на розвиток особистості є ключовим для ефективної психологічної підтримки сімей та розробки програм, спрямованих на гармонізацію сімейних стосунків.

1.2 Теоретичні підходи до вивчення особливостей характеру людини

Характер як складова структури особистості охоплює стійкі індивідуально-психологічні особливості, що проявляються в діяльності, спілкуванні та поведінці людини. Упродовж багатьох десятиліть дослідники різних психологічних шкіл звертають увагу на важливу роль сімейного

контексту у формуванні характеру. Сім'я, як перше мікросередовище, з яким взаємодіє дитина, забезпечує фундаментальні умови для її психоемоційного, соціального та особистісного розвитку. Саме у сімейному середовищі закладаються основи самооцінки, формуються перші емоційні зв'язки та засвоюються моделі поведінки, які згодом трансформуються в характерологічні особливості [30].

Психоаналітичний підхід розглядає формування особистості і характеру людини крізь призму ранніх життєвих досвідів і сімейних взаємовідносин. Згідно з основоположними ідеями З. Фрейда, особистість дитини формується в ході психосексуальних стадій розвитку, у яких головна роль відводиться взаємодії з батьками та переживаним дитячим конфліктам. Уже в дореволюційних працях Фрейда наголошується, що «ранній материнсько-дитячий зв'язок складає прототип усіх наступних відносин»[17,23]. Сімейний контекст розглядається як фундаментальний для розвитку «Я»: наприклад, вчений вважав, що нездатність дитини адекватно пройти чи відокремитися від певної стадії (оральної, анальної, фалічної тощо) призводить до стійких емоційних та психологічних особливостей у дорослому житті[51].

Основні ідеї Фрейда зводяться до того, що в родині закладаються механізми підсвідомої мотивації. Під час фалічної стадії (близько 3–6 років) формується відомий Едіпів комплекс: хлопчик відчуває прихильність до матері і суперництво з батьком (для дівчинки – аналогічний «Електровий комплекс»). Його розв'язання призводить до ідентифікації з батьківською фігурою та формування моральних установок над-Я. Неподолані конфлікти на цьому етапі, на думку Фрейда, залишають слід у характері дитини на все життя. Таким чином, роль раннього досвіду у контексті сім'ї полягає у тому, що батьківські стосунки слугують матрицею для всіх майбутніх взаємодій особистості[28].

Фрейд аргументував, що на розвиток особистості найбільше впливають дитячі переживання в сімейному колі. Зокрема, він говорив про важливість

невирішених протистоянь між дитиною і батьками, які визначають формування характеру. Раннє материнсько-дитяче зчеплення у психоаналітичній парадигмі розглядається як «прототип усіх майбутніх стосунків» [14,23]. У свою чергу, сімейні переживання фіксуються в несвідомому й проявляються через формування таких структур особистості, як Ід, Его та Супер-Его. Фрейд підкреслював, що особистість і сексуальний розвиток взаємопов'язані, і психосексуальні стадії (оральна, анальна, фалічна, латентна, генітальна) визначають тип темпераменту та характеру [14,73]. Невдала або надмірно активна фіксація на певному етапі (наприклад, надмірно сувора чи поблажлива анальний стадія) проявляється в рисах перфекціонізму або легковажності відповідно.

Сімейний контекст в цій теорії критично важливий: дитина репрезентує переживання стосунків із матір'ю й батьком у символічній формі (наприклад, через бажання злиття з матір'ю чи страх перед батьком). Класичним вираженням цього є Едіпів комплекс – фрейдівська концепція, в основі якої лежить кохання дитини до одного з батьків і заздрість до іншого. Розв'язання або пригнічення цього конфлікту, вбачав Фрейд, накладає невидимий, але стійкий відбиток на подальший характер людини. Відтак, роль матері і батька як об'єктів любові чи суперництва стає вирішальною для формування Над-Я (моральної сфери) та загального характеру [23].

Ерік Еріксон (1902–1994), учень Фрейда, розширив психоаналітичний підхід, увівши поняття психосоціальних стадій розвитку, які розгорталися протягом всього життя, а не лише в ранньому дитинстві [23]. Еріксон зберіг ідею про критичну роль ранніх років, але додав, що особистість постійно еволюціонує. Він вважав, що на кожному етапі життя дитина (потім підліток, молодий дорослий тощо) проходить специфічну кризу або завдання, вирішення якої формує рису характеру. Наприклад, на першому етапі життя (від народження до ~1 року) дитина постає перед дилемою «довіри проти недовіри».

Сприятливі сімейні умови (послідовне задоволення потреб дитини, чуйність матері) укріплюють базову довіру, формуючи оптимізм і емоційну стійкість. Натомість недовіра, невиправдана непередбачуваність або відмова у підтримці створює тривожність і недовіру до світу надалі. Таким чином, сімейні взаємини на цій ранній стадії («holding» — «утримування» дитини) задають «емоційний тон» всьому подальшому розвитку[60].

Далі настає стадія «самостійності проти сумнівів» (дитинство), «ініціативи проти почуття провини» (раннє дитинство), «компетентності проти неповноцінності» (школярський вік) і, нарешті, «ідентичності проти плутанини ролей» (підлітковий вік)[52]. На кожному з цих етапів сімейне середовище відіграє ключову роль у тому, як дитина переживе кризу. Еріксон стверджував, що успішне вирішення кожної психосоціальної кризи забезпечує розвиток позитивної риси характеру. Однак несформованість довіри чи ідентичності, з його точки зору, порушує здатність людини будувати зрілі взаємини в майбутньому[73].

Еріксон порівняно з Фрейдом приділяв значно більше уваги соціальним і культурним факторам. Він прямо відходив від фрейдівського акценту на сексуальності і закладав у центр уваги фактичні відносини з батьками та ширшим соціумом. Так, у своїх роботах Еріксон підкреслював, що індивід змінюється під впливом родини та суспільства протягом усього життя[53]. 28

Після Фрейда і Еріксона інші представники психоаналізу розвивали ідеї раннього дитячого досвіду, але зосереджувалися на різних аспектах сімейних взаємин і внутрішнього світу дитини. Зокрема, Мелані Кляйн (1882–1960) стояла у витоків розвитку об'єктних стосунків. Вона вважала, що дитина вже з перших днів життя живе у світі фантазій про батьківську фігуру. Як відзначають дослідники, «від самого народження дитина має примітивні стосунки з матір'ю, базовані на фантазіях, що виникають із фізичних та емоційних потреб»[73]. У теорії Кляйн дитина спочатку розділяє образ матері на «доброго» і «поганого»

об'єкта: хороша мати задовольняє її потреби, а «погана» – фруструє. Завдяки такому уявному розділенню і поступовому його подоланню, дитина внутрішньо інтегрує позитивні та негативні аспекти батьківської поведінки і формує реалістичний внутрішній світ. Якщо ж саме початкове розділення (наприклад, через тривалий стрес у сім'ї чи небезпеку) залишиться, це може призвести до неврозів і складнощів з довірою та інтегрованою самосвідомістю в подальшому житті. Отже, візія Кляйн висвітлює, як сімейні конфлікти і травми батьків у дитячих фантазіях впливають на емоційний розвиток: мати, здатна залишатися спокійною і заспокоюючою, допомагає дитині пережити фазу «роздвоєння» і поступово інтегрувати свій внутрішній світ[59].

Дональд Віннікотт (1896–1971) також висунув важливі ідеї про роль сім'ї в становленні особистості. Він підкреслив, що «неможливо сприймати немовля окремо від батьків»[72]. Віннікотт ввів термін «достатньо хороша мати»: це не ідеальна турбота, а така, яка дозволяє дитині бачити себе живою, спонтанною. В сприятливій родинній ситуації дитина розвиває свою істинну Я-концепцію. Якщо ж материнська увага нестабільна чи надмірно контролююча, дитина створює «фальшиве Я», пристосовуючись до умов. Важливим був також образ перехідного об'єкта – наприклад, дитяча іграшка, який допомагає дитині відчувати автономію і внутрішню безпеку поза безпосередньою підтримкою батьків. Загалом Віннікотт вважав, що «суб'єкт стає суб'єктом» лише за наявності сприятливого «утримуючого» середовища з боку батьків[59,72]. Його теорія підкреслює, що саме емоційна доступність та постійність батьків формують основу для довіри до себе та довкілля, впливаючи на подальший характер людини.

Інші теоретики об'єктних відносин (наприклад, М. Махлер, К. Хорні) також наголошували на тому, що ранні відносини з батьками (особливо з матір'ю) визначають емоційну структуру особистості. Усі вони поділяють ідею, що дитина створює внутрішні образи-батьків (об'єкти) як результат

багатократних взаємодій у сім'ї, і ці внутрішні об'єкти потім «просвічують» її світогляд. Зокрема, акцент на первинних страхах, втраті чи емоційній стабільності в родині дає пояснення тому, як виникають риси характеру, такі як тривожність, відчуття безпеки, довіра чи навпаки – дискомфорт у близьких стосунках. Таким чином, внески Кляйн, Віннікотта та подібних авторів доповнюють підходи Фрейда та Еріксона, перемикаючи фокус на реальну емоційну атмосферу сім'ї і внутрішні «образи» батьків у дитячій психіці[60,65].

Класична теорія прив'язаності розвинута Джоном Боулбі та Мері Ейнсворт трактує емоційний зв'язок «дитина – батьки» як вроджено сформований адаптивний механізм. Боулбі вважав, що потреба немовляти бути поруч з надійним дорослим має еволюційне коріння і забезпечує виживання виду. У його теорії прив'язаність визначається як комплекс поведінкових та емоційних реакцій, що ґрунтуються на внутрішній системі саморегуляції (тобто внутрішньому мотиві підтримувати контакт з фігурою прив'язаності)[12]. На його думку, присутність «безпечної бази» (наприклад, матері) формує у дитини відчуття надійності, надаючи змогу досліджувати навколишній світ. Він також підкреслював роль взаємодії з близькими: через спілкування з дорослими дитина вчиться ідентифікувати та вербалізувати власні емоції, а також розвиває почуття «Я» і ідентичності[34]. У цьому контексті Дональд Віннікотт зауважував, що контакт з дитиною організовує її внутрішній світ та сприяє емоційному розвитку і індивідуальності[72].

Мері Ейнсворт доповнила й емпірично обґрунтувала теорію Боулбі. В експерименті «Незнайома ситуація» вона підкреслила значущість «надійної бази»: безпечна прив'язаність до матері заохочує дитину вивчати нові ситуації. За Ейнсворт, прив'язаність не гальмує допитливість дитини, а навпаки – підживлює її дослідницьку активність. Таким чином, створюється «безпечна база», з якої дитина час від часу віддаляється для самостійного дослідження, але повертається за сигнали підтримки та захисту[6]. У сукупності основні

положення класичної теорії зводяться до висновку, що емоційна близькість і регулярний контакт з чутливим дорослим формують у дитини відчуття безпеки й довіри до навколишнього світу, даючи початок розвитку її емоційної компетентності і самостійності [13,32].

Мері Ейнсворт уперше класифікувала дитячі стилі прив'язаності на основі експериментальних спостережень. За результатами «Незнайомої ситуації» було виділено три основні стилі: безпечний (надійний), тривожний (амбівалентний) та уникливий.

Діти з надійним типом прив'язаності активно досліджують середовище, використовуючи дорослого як базу безпеки. Вони гостро реагують на розлуку з батьками, але при поверненні радіють контакту з ними і швидко заспокоюються. Для таких дітей дорослі в повсякденному житті проявляють високу чутливість: вони уважно реагують на сигнали дитини і забезпечують стабільну емоційну підтримку[35,70].

Діти з тривожним стилем демонструють сильну тривогу при розлуці з близьким і можуть одночасно тягнутися до батьків і водночас виражати невдоволення чи злість. Їхня дослідницька активність обмежена: вони часто чіпляються за дорослих і побоюються відпустити їх, навіть якщо ситуація безпечна. Така поведінка часто відображає нестабільність у відповідях батьків: інколи дитина отримує увагу й турботу, але інколи – ні, що породжує невпевненість[37].

Діти з уникливим стилем намагаються маскувати негативні емоції. В експериментах вони мало реагують на вихід та повернення матері: розлука та возз'єднання залишають їх байдужими, а надійної бази, по суті, не встановлюють. Замість взаємодії з батьками такі діти активно досліджують оточення і не повертаються до дорослих[35]. Пізніші дослідження (Hill-Soderlund та ін., 2008) показували, що при цьому стилі дитина може переживати внутрішній стрес, хоча зовні її поведінка виказує спокій[47].

Пізніше Мері Мейн запропонувала ще одну категорію – дезорганізований стиль прив'язаності. Така прив'язаність характеризується відсутністю узгодженої стратегії поведінки: діти одночасно можуть прагнути і уникати близькості[70]. Його часто пов'язують із крайніми небезпечними чи непослідовними реакціями дорослих на емоції дитини[32].

Таким чином, прив'язаність дитини та її стилі визначаються особливостями взаємодії з дорослим. Важливо, що саме уважність і стабільна доступність близького дорослого є ключовими факторами, які визначають стиль прив'язаності дитини. Батьки чи вихователі, які заохочують дитину досліджувати світ і при цьому готові стати «базою безпеки» у разі потреби, формують у дитини безпечну прив'язаність. Навпаки, непослідовне реагування на сигнали дитини або регулярне відкидання призводять до формування тривожних або уникливих стратегій прив'язаності.

Останні роки досліджень теорії прив'язаності акцентують увагу на ширшому сімейному контексті. Наразі вчені розглядають систему близьких зв'язків дитини, яка може включати не тільки матір, а й батька, інших родичів або опікунів. У цій перспективі прив'язку до матері більше не вважають єдиним критерієм безпеки дитини, а досліджують, як сумарна «мережа» прив'язаностей впливає на розвиток і добробут дитини[31,41,61].

Зокрема, Volling та співавт. (2021/2023) довели, що в сім'ях, де дитина має дві безпечні прив'язаності – і до матері, і до батька, – дитина демонструє кращу адаптацію і менше зовнішньо спрямованих проблем поведінки[41]. У їхньому лонгітюдному дослідженні після народження молодшого брата/сестри перша дитина, яка зберегла безпечні зв'язки з обома батьками, менше страждала від тривоги та агресії, ніж діти з безпечною прив'язаністю лише до одного з батьків. Цей висновок підкреслює перевагу «сімейного системного підходу»: саме взаємозалежність усіх стосунків у сім'ї важлива для розвитку дитини.

Крім того, сучасні дослідження зосереджуються на деталях впливу сімейних подій на прив'язаність. Наприклад, при вивченні народження молодшого брата/сестри в сім'ї показано, що зміни у доступності батьків і взаємодії батьків між собою прямо корелюють зі стабільністю чи ослабленням прив'язаності старшої дитини[31,41].

Загалом новітні дослідження підтверджують і розширюють класичні уявлення: міцний, емоційний зв'язок дитини з турботливим колом близьких (матір'ю, батьком чи іншими опікунами) створює основу для гармонійного розвитку. Так, показано, що діти з безпечним типом прив'язаності зазвичай більш самостійні, соціально активні та мають вищу самооцінку, ніж діти з ненадійними прив'язаностями. Вони легше адаптуються до нових умов і конструктивніше справляються зі стресом[61]. Навпаки, нестійкі прив'язаності підвищують ризик емоційних та поведінкових труднощів. Ураховуючи це, сучасні психологи все більше орієнтуються на сімейну систему в цілому, а не тільки на один стосунок «мати–дитина», що дозволяє розробляти ефективні програми підтримки і втручання для різних типів сімей[8].

Соціально-когнітивна концепція формування характеру розглядає особистість як продукт навчання в соціальному контексті, коли чинники внутрішніх властивостей людини, її поведінки та оточення перебувають у динамічній взаємодії. У цьому підході соціалізацію дитини розуміють як процес засвоєння соціального досвіду – «придбання нової соціальної поведінки» шляхом навчання. Особливо велике значення надається сімейному середовищу як основному контексту початкового соціального навчання дитини. Відтак соціально-когнітивна теорія акцентує увагу на спостереженні, імітації й моделюванні поведінки, що відбувається здебільшого у сім'ї[45].

Згідно із соціально-когнітивною теорією Альберта Бандури, особистість формується під впливом трьох чинників – поведінки людини, її когнітивних характеристик (насамперед мислення) та соціального середовища[1]. При цьому

в центрі теорії стоїть здатність людини до саморефлексії й саморегуляції: навчання відбувається не лише через безпосередній досвід, а передусім через спостереження за іншими людьми і наслідування їхніх моделей поведінки. Бандура наголошував, що для навчання через спостереження доволі часто не обов'язковий особистий досвід – дитина використовує вербальні та образні репрезентації, аналізуючи поведінку моделі і формуючи орієнтири для власних дій[33].

Дослідження Бандури показали, що ми переважно наслідуємо моделей, схожих на себе за статтю, віком та контекстом: діти наслідують дорослих, особливо батьків, а згодом — успішних однолітків. Значним джерелом моделей поведінки стають засоби масової інформації, які поширюють символічні зразки у широкому соціальному просторі[1,67]. У сімейному контексті Бандура виявив, що діти легко імітують навіть агресивну поведінку: поведінка агресивних батьків слугує моделлю для підлітків, які потім відтворюють подібні дії «поза домом». При цьому підкріплення зовнішнє чи внутрішнє необхідне для збереження засвоєної поведінки. Бандура зауважив також нестандартний чинник – випадкові події та випадкові зустрічі, які, на його думку, часто відіграють визначальну роль у навчанні та життєвому шляху людини[45].

У соціально-когнітивній теорії велика увага приділяється процесам саморегуляції і самомотивації. Зокрема, поняття самоефективності означає віру людини у власну здатність впоратися зі складними ситуаціями[67]. Дослідження Бандури показали: поведінка людини мотивується почуттям адекватності власних можливостей – коли вона має високу віру у власну ефективність, вона більш упевнено контролює дії, навчається й успішніше реалізує намічені плани. У процесі соціально-когнітивного навчання розвиваються й механізми самоконтролю: індивід спостерігає за своєю поведінкою, оцінює її, винагороджує себе за досягнення встановлених цілей[62]. Таким чином, соціально-когнітивна концепція пояснює формування характеру через

поєднання зовнішніх моделей (наслідування) і внутрішніх когнітивних змін (саморегуляція, самооцінка, самоефективність).

Інші автори також розвивали ідею соціального навчання у контексті сім'ї та особистості. Зокрема, Уолтер Мішел акцентував на тому, що поведінка особистості формується не тільки рисами, а й специфічними когнітивно-афективними системами, які активуються в ситуаціях[69]. Його когнітивно-афективна модель особистості (CAPS) стверджує: реакції людини залежать від поточних вимог середовища і внутрішніх установок, що доповнює ідеї Бандури щодо ролі «конструювання» когнітивними процесами власної поведінки[1,69].

Системний підхід у сімейній терапії розглядає родину як цілісну динамічну систему: неможливо зрозуміти поведінку окремого члена сім'ї поза контекстом взаємозв'язків всіх її елементів. Навпаки, кожна зміна в одному з них спричинює реакцію всієї системи[27].

Згідно з теорією систем, якщо один елемент системи змінюється, ця зміна призводить до трансформацій у всій сімейній системі[26]. Саме цим пояснюється увага системних підходів до закономірностей взаємодії між поколіннями та ролі сімейних правил і міфів у розвитку особистості.

Мюррей Боуен вніс у сімейну терапію ключову ідею сім'ї як мультипоколінної емоційної системи. Він виокремив низку основних понять, що допомагають аналізувати родину як цілісну структуру: диференціація „Я” (здатність особистості зберігати власну індивідуальність і самостійність під час емоційного тиску родини), емоційний трикутник (типова структура взаємовідносин між трьома членами сім'ї, яка стабілізує напругу), сімейний проєкційний процес (тенденція переносити власні емоційні проблеми на дітей) і емоційне роз'єднання (відчуження як спосіб уникнути конфлікту). Боуен також аналізував сиблінгові позиції – вплив порядку народження дитини на її розвиток. Важливим інструментом його системного підходу стала сімейна

генеграма – структурна діаграма родинних зв'язків на кілька поколінь. Генеграма, розроблена Боуеном, дає змогу об'єктивно відобразити відносини між членами сім'ї і простежити повторювані моделі в емоційних процесах[22]. Використання генеграми узгоджується з орієнтацією Боуена на точність і ретельність при вивченні родинних систем. Загалом системний підхід Боуена спрямований на виявлення того, як міжгенераційні зв'язки і внутрішньосімейні емоційні зв'язки формують розвиток особистості; наприклад, низький рівень диференціації в сім'ї може зумовлювати послаблення автономії дитини та повторення патернів батьківської взаємодії[22,27].

Модель Вірджинії Сатир орієнтована на людський і досвідний підхід: вона розглядала сім'ю як середовище, що визначає самооцінку та комунікативні навички кожного її члена. У цій моделі основні цілі терапії – підвищення самооцінки, прийняття і довіри, а також розвиток відкритої та творчої взаємодії в сім'ї. Важливою особливістю її підходу є робота з так званими «сигналами» – умовними знаками, які сім'я продукує, помічаючи початок дисфункціональних комунікаційних шаблонів, щоб своєчасно їх корегувати[68]. У моделі Сатир також виділяють традиційні стилі поведінки у конфлікті (звинувачувальний, запобігливий, розважальний, віддалений та конгруентний), проте головна увага зосереджена на розвитку внутрішньої впевненості та внутрішньої гармонії кожного члена сім'ї[36]. Зазвичай сімейна терапія за моделлю Сатир починається з налагодження довірливого контакту, далі – викриття дисфункціональних правил родини через символічні вправи і сімейну скульптуру, і завершується закріпленням нових конструктивних моделей комунікації[68].

Таким чином, аналіз основних теоретичних підходів дозволяє зробити висновок про те, що сімейне середовище є фундаментальним чинником формування характеру особистості. У різних психологічних школах — від психоаналітичної до системної — підкреслюється вирішальне значення

раннього емоційного досвіду, батьківської доступності, послідовності у взаємодії та якості емоційного зв'язку між дитиною і значущими дорослими. Незважаючи на різницю в концептуальних підходах, спільним для всіх є визнання того, що характер не формується ізольовано, а є продуктом складної і тривалої взаємодії дитини з її родинним оточенням. Розуміння цих механізмів є необхідною передумовою для ефективної діагностики та підтримки психологічного розвитку дитини на всіх етапах її становлення.

1.3 Вплив стилів виховання на формування характеру дитини

Сім'я відіграє провідну роль у формуванні характеру підлітка. Особливості дитячо-батьківських взаємин, зокрема батьківська підтримка, контроль і емоційна атмосфера, безпосередньо впливають на розвиток особистісних рис. У Сімейному кодексі України чітко зазначається, що сім'я – це первинний і основний осередок суспільства[29].

Актуальні дослідження підтверджують: якість виховання тісно пов'язана з рівнем доброзичливості, відповідальності та емоційної стійкості підлітків [19,41,46,54,55,64].

Підтримка, теплота й прийняття з боку батьків є чинником, що формує позитивні особистісні якості. Denissen та співавт. (2022) довели, що батьківська теплота та автономна підтримка покращують емоційний стан і добробут підлітків у більшості сімей [41]. Подібні результати наводять Sugiarti та співавт. (2022), підкреслюючи, що за умов підтримки та прийняття знижується рівень тривожності та агресивності [64].

Потреба підлітків у самостійності потребує адекватного реагування батьків, зазначається, що підтримка автономії та залучення до обговорення сімейних питань сприяють формуванню впевненості й позитивного самовизначення. Denissen (2022) підкреслюють, що навіть епізодичні прояви такої підтримки позитивно впливають на добробут підлітків [41]. Відповідно,

сучасні дослідники рекомендують поєднувати батьківську теплоту з наданням самостійності, що сприяє розвитку ініціативності й відповідальності [41,54,64].

Надмірний контроль та жорстке виховання, як довели Lone (2022) та інші, призводять до посилення тривожності, агресії та пригнічення позитивних рис особистості. Високий рівень контролю асоціюється з підвищеною замкнутістю та негативізмом у підлітків, тоді як м'яка дисципліна і позитивна підтримка сприяють розвитку самоконтролю та сумлінності [54,55].

Стан батьків істотно впливає на характер підлітка. Гурьянова (2022) вказує, що емоційні розлади дорослих — депресія, тривога, агресія — створюють напружену атмосферу, що провокує замкнутість, тривожність і агресивність у дітей. Також доведено, що риси нейротизму батьків корелюють із тривожними та агресивними проявами у підлітків [46].

Стиль виховання – це домінуючий спосіб взаємодії батьків і дітей, що проявляється у характері вимог, методів виховання та емоційній атмосфері сім'ї. Класифікації стилів виховання пропонують різні автори, однак найвідомішу запропонувала Діана Баумрінд. Вона виділила три основні стилі (авторитарний, авторитетний, дозвільний), а пізніші дослідження (Maccoby & Martin, 1983) доповнили класифікацію четвертим стилем – нехтуючим[44].

Авторитарний стиль характеризується суворою дисципліною й високими вимогами до дитини . Діалог між батьками та дитиною мінімальний: правила і очікування не обговорюються, дитину часто карають за помилки[53].

У сім'ї з авторитарним стилем строгий контроль та високі вимоги можуть спочатку забезпечувати дисципліну, але часто формують у дитини занижену самооцінку та підвищену тривожність. Діти, виховані за авторитарним стилем, зазвичай привчені виконувати інструкції і рідко сперечаються з батьками , однак вони схильні до постійного прагнення «догодити» дорослим. Як показали дослідження, авторитарний стиль пов'язаний з високим рівнем перфекціонізму у дітей, оскільки такі батьки надмірно контролюють і критикують результат

діяльності дитини. Згодом це може вести до розвитку невпевненості в собі, соціальної скутності та страху помилитися[2,3].

Авторитетний стиль (демократичний) поєднує високу вимогливість з підтримкою: батьки пояснюють свої очікування, підтримують дитину і заохочують незалежність. Такий стиль ґрунтується на турботі і повазі до дитини[44].

Дитина, в сім'ї якої превалує авторитетний стиль, відчуває підтримку та розуміння, одночасно усвідомлюючи чіткі межі й очікування. Це сприяє формуванню гармонійної особистості: діти стають впевненими у собі, відповідальними та здатними самостійно регулювати емоції. Вони виявляють високу самооцінку і мають розвинені комунікативні навички – дитина вміє висловлювати потреби й відстоювати свою позицію в межах дозволених правил[53]. Дослідження Баумрінд свідчать, що ці діти мають найвищі академічні досягнення та кращу адаптацію у школі. Крім того, авторитетне виховання асоціюється з меншою схильністю до самокритики й сумнівів у собі, оскільки дитина звикла отримувати обґрунтовану похвалу й підтримку[39].

Дозвільний (поблажливий) стиль вирізняється теплотою і відсутністю чітких вимог: батьки ласкаві та турботливі, але мають дуже низькі очікування від дитини. Вони встановлюють небагато правил, майже не застосовують дисципліну, часто поводяться з дитиною більше як друзі[43].

Дозвільний стиль виховання зазвичай не заохочує розвиток відповідальності, оскільки дитина звикає до легкого і необмеженого способу життя. Вона може проявляти творчість і емоційну свободу, але часто не розвиває почуття обов'язку і планування власної діяльності. Через це характер таких дітей може бути схильним до імпульсивності та неприйняття правил, що батьки зрештою самі не встановлювали[4].

Нехтуючий (байдужий) стиль поєднує пасивність батьків та їхню емоційну відстороненість. Батьки мало цікавляться потребами дитини, не контролюють її,

часто не показують позитивних почуттів. Такий стиль заснований на байдужості й недостатньому прийнятті дитини[42].

Нехтуючий стиль серйозно підриває психоемоційне благополуччя дитини. Брак уваги, контролю та підтримки часто викликає у дитини почуття самотності, низької цінності себе[66]. Дослідження показують, що при нехтуванні потреб дитини в батьків зі слабким емоційним зв'язком у дитини можуть розвиватися тривожні прив'язаності і схильність до поведінкових проблем. Комунікативні навички таких дітей часто залишаються незрілими, адже взаємодія з батьками відбувається рідко і формально[39].

Існує також взаємозв'язок між стилем виховання і темпераментом дитини: наприклад, чутлива та дратівлива дитина може гірше переносити авторитарний підхід, а спокійному малюку іноді достатньо м'якого контролю. Ідея «goodness of fit» (Chess, S., & Thomas, A.) передбачає, що оптимальний розвиток дитини відбувається, коли стиль виховання враховує її індивідуальні особливості (темперамент, потреби, здібності)[48].

Отже, найбільш шкідливими вважають авторитарний та нехтуючий стилі виховання. Як показали дослідження, авторитарне виховання пов'язане з підвищеною тривожністю, депресивними настроями й агресивністю у підлітків, а нехтуючий – з девіантною та асоціальною поведінкою. Дозвільний стиль, хоча й рідше призводить до прямих проблем, може формувати безвідповідальність і легку відірваність від реальності в дитини. Лише збалансований авторитетний підхід забезпечує високі соціальні й емоційні компетенції, а також стійку добру самооцінку з найменшими ризиками для особистісних порушень .

Висновки до першого розділу

У першому розділі дослідження було детально проаналізовано теоретичні підходи до вивчення дитячо-батьківських взаємин, характеристик формування особистості та впливу стилів виховання на розвиток характеру дитини. Було

виявлено, що дитячо-батьківські взаємини є основоположним фактором, який визначає емоційний, соціальний і моральний розвиток дитини. Зокрема, ключовим аспектом є стиль виховання батьків, який впливає на формування характеру, емоційної стабільності та здатності до соціальної адаптації.

Згідно з результатами аналізу, теоретичні підходи до вивчення характеру в психології варіюються від психоаналітичних моделей до більш сучасних концепцій, що інтегрують біологічні, соціальні та культурні фактори. Важливою є інтеграція генетичних передумов з соціальним контекстом, в якому відбувається розвиток дитини. Врахування цього аспекту дозволяє здійснити більш комплексний підхід до вивчення особистості, що є необхідним для подальших досліджень у галузі дитячої психології.

Також було підкреслено, що стиль виховання батьків має безпосередній вплив на формування різних рис характеру дитини. Зокрема, демократичний стиль виховання, який передбачає взаєморозуміння та підтримку, сприяє розвитку впевненості в собі, самостійності та здатності до конструктивної взаємодії з іншими. Натомість авторитарний та індіферентний стилі можуть призвести до розвитку підвищеної тривожності, низької самооцінки та підкорення волі інших.

Отже, проведений теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що дитячо-батьківські взаємини і стиль виховання мають визначальний вплив на формування характеру дитини. Результати цього розділу створюють наукову основу для подальшого емпіричного дослідження, яке зможе розкрити конкретні механізми впливу різних стилів виховання на особистісний розвиток дітей і підлітків.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИМИ ВЗАЄМИНАМИ ТА ОСОБЛИВОСТЯМИ ХАРАКТЕРУ ДИТИНИ

2.1. Організація емпіричного дослідження та обґрунтування психодіагностичних методик

У сучасному суспільстві підлітковий вік є критичним періодом формування особистості, коли взаємини з батьками відіграють ключову роль у розвитку характеру та поведінкових особливостей молодшої людини. Дослідження впливу стилів батьківського виховання на риси характеру підлітків набуває особливої актуальності в умовах швидких соціальних змін та зростання інформаційного потоку, що впливає на сімейні цінності та комунікацію між поколіннями.

Актуальність дослідження полягає у необхідності глибшого розуміння того, як різні моделі батьківської поведінки впливають на формування таких рис характеру підлітків, як товарищескість, емоційна стійкість та незалежність.

Мета емпіричного дослідження – встановити зв'язок між стилями батьківського виховання, сприйнятими підлітками, та їхніми особистісними характеристиками, зокрема товарищескістю/замкнутістю, спокоєм/тривожністю, незалежністю/конформністю, сміливістю/боязкістю та домінантністю/підпорядкованістю, а також дослідити різницю між впливами матері та батька на підлітків та становлення їх характеру.

Завдання дослідження:

1. Визначити особливості сприйняття підлітками стилів виховання батька та матері за допомогою методики «Підлітки про батьків».
2. Оцінити особистісні характеристики підлітків за допомогою особистісного опитувальника Р. Кеттела (форма С).

3. Дослідити кореляційні зв'язки між сприйняттям підлітками стилів батьківського виховання та їхніми особистісними рисами.

4. Таким чином, дане дослідження сприятиме поглибленню розуміння ролі батьківського виховання у формуванні особистісних характеристик підлітків та наданню практичних рекомендацій для оптимізації цього процесу.

Вибірка дослідження. Дослідження проводилося на вибірці з 40 підлітків-школярів віком від 12 до 15 років, серед яких 22 дівчини та 18 хлопців.

Для досягнення поставлених завдань були обрані наступні психодіагностичні методики:

1. **Методика «Підлітки про батьків» (ДОДАТОК А)**

Методика «Підлітки про батьків» (ППБ) є адаптацією опитувальника «Children's Report of Parental Behavior Inventory», створеного Е. Шефером у 1965 році. Вона призначена для дослідження уявлень підлітків про установки, поведінку та методи виховання їхніх батьків. У 1983 р. методику модифікували З. Матейчик і П. Ржичан.

Методика базується на трьох основних параметрах виховання виділених Е.Шефером [18]:

1. Прийняття – емоційне відторгнення: безумовно позитивне ставлення до дитини проти негативного ставлення, відсутності любові та поваги.

2. Психологічний контроль – психологічна автономія: ступінь психологічного тиску та контролю над дитиною проти надання їй автономії.

3. Прихований контроль – відкритий контроль: ступінь прихованого або явного контролю за поведінкою дитини.

У процесі адаптації було виділено п'ять шкал, які відображають різні аспекти батьківської поведінки:

1. Позитивний інтерес (POZ). Ця шкала відображає рівень теплоти та доброзичливості у стосунках між батьками та дитиною. Високі показники свідчать про емоційну підтримку, щире зацікавлення життям підлітка, готовність вислухати та допомогти. Низькі значення можуть вказувати на емоційну холодність, відсутність уваги чи байдужість до переживань дитини.

2. Ворожість (HOS). Шкала оцінює рівень негативного ставлення батьків до дитини, що може проявлятися у критиці, агресії, ігноруванні або неприйнятті. Високі показники свідчать про часті конфлікти, суворість, емоційну дистанцію або навіть фізичне покарання.

3. Директивність (DIR). Ця шкала характеризує ступінь контролю з боку батьків. Високі показники свідчать про авторитарний стиль виховання, суворі правила, вимогу беззаперечного підкорення, втручання у всі аспекти життя підлітка.

4. Автономність (AUT). Шкала визначає рівень свободи, яку батьки надають дитині у прийнятті рішень. Високі показники свідчать про надмірний ступінь байдужості до підлітка, можливість недостатнього контролю з боку батьків.

5. Непослідовність (NED). Ця шкала оцінює логічність та сталість батьківських вимог і реакцій. Високі показники свідчать про нестабільність у вихованні, коли батьки змінюють правила, непередбачувано реагують на поведінку дитини або висловлюють суперечливі вимоги. Це може спричиняти у підлітка плутанину та невпевненість у своїй поведінці.

2. **Особистісний опитувальник Р.Кеттелла (форма С)**

Цей опитувальний, створений британо-американським психологом Реймондом Кеттелом, призначений для виявлення індивідуальних особливостей особистості на основі 16 основних факторів, які Кеттел визначив за допомогою факторного аналізу, складається з 105 питань. Перший варіант 16-факторного особистісного опитувальника Кеттелла (форми А та В) було опубліковано в 1949

році. Форма С цього опитувальника була розроблена та опублікована в 1956–1957 роках у другому виданні методики[20].

Серед усіх існуючих модифікацій була обрана саме ця форма, тому що вона містить оптимальну кількість запитань (105), що суттєво скорочує час тестування і полегшує її проходження для підлітків, спираючись на те, що саме ця вікова категорія схильна мати проблеми з концентрацією. Але при цьому вона зберігає високу діагностичну цінність та психометричні показники надійності. У багатофакторному особистісному опитувальнику Р. Кеттела кожна з 16 шкал (факторів) призначена для оцінки певних рис особистості. Вибір тільки п'яти шкал, а саме: А, Е, Н, О і Q2 зумовлений їхньою значущістю у контексті дослідження зв'язку між дитячо-батьківськими взаєминами та особливостями характеру підлітків.

- Фактор А (Товариськість – Замкнутість). Відображає рівень соціальної активності та відкритості особистості. Дитячо-батьківські взаємини безпосередньо впливають на розвиток товарищескості або схильності до замкнутості, що є важливим для дослідження впливу виховання.

- Фактор Е (Домінантність – Підпорядкованість). Показує рівень впевненості в собі, схильності до лідерства або поступливості. Стиль виховання батьків може сприяти розвитку доміантних або підлеглих рис у підлітків.

- Фактор Н (Сміливість – Боязкість). Визначає рівень соціальної сміливості, готовності йти на ризик. Виховні стилі можуть сприяти формуванню впевненості чи, навпаки, невпевненості у соціальній взаємодії.

- Фактор О (Тривожність – Спокій). Відображає рівень тривожності та схильність до переживань. Атмосфера в родині, підтримка або, навпаки, надмірна критика з боку батьків можуть впливати на цей показник.

- Фактор Q2 (Незалежність – Конформність). Визначає ступінь автономності особистості. Виховний стиль батьків, особливо їхнє ставлення до

самостійності дитини, може впливати на рівень її незалежності або схильності до підкорення чужій думці.

Таким чином, обрані шкали дозволяють найбільш точно виявити зв'язок між сприйняттям підлітками батьківського виховання та їхніми особистісними характеристиками, що сприяє перевірці висунутих припущень.

Дослідження проводилося у декілька етапів:

1. Підготовчий етап:

- отримання дозволу від адміністрації навчальних закладів на проведення дослідження;

- інформування батьків та підлітків про мету та умови дослідження, отримання їхньої згоди на участь.

2. Збір даних:

- групове тестування підлітків у спеціально відведених приміщеннях навчальних закладів за допомогою сервісу «Google Form».

3. Обробка даних:

- кодування відповідей: відповіді учасників заносяться до електронної бази даних з використанням унікальних ідентифікаторів для забезпечення конфіденційності;

- розрахунок балів: здійснюється підрахунок сирих балів за кожною шкалою обраних методик відповідно до інструкцій;

- переведення балів: сирі бали переводяться у стандартні оцінки (стени) для подальшого аналізу;

- статистичний аналіз: використання програмного забезпечення для проведення кореляційного та регресійного аналізу з метою перевірки припущень.

Дотримання зазначеної процедури забезпечує надійність та валідність отриманих результатів, що є основою для подальшої інтерпретації та

формулювання висновків щодо зв'язку між дитячо-батьківськими взаєминами та особливостями характеру підлітків.

2.2 Статистична обробка та інтерпретація результатів

Після збору емпіричних даних наступним етапом дослідження є їх обробка та аналіз. Основна мета статистичної обробки - визначити взаємозв'язки між стилем виховання батьків (за методикою ППБ) та особистісними характеристиками підлітків (за методикою Кеттела).

На цьому етапі розраховані середні значення показників за кожною шкалою ППБ (Таблиці 2.1 та 2.2) і Кеттела (Таблиці 2.3 та 2.4). Також, було розраховано стандартне відхилення для визначення ступеня варіативності даних та оцінки розкиду індивідуальних показників відносно середнього значення. Це дозволяє більш точно інтерпретувати результати, виявити відмінності між групами та забезпечити коректність подальших статистичних аналізів. Стандартне відхилення було розраховано за формулою:

$$SD = \sqrt{\frac{\sum(x_i - \bar{x})^2}{n - 1}}$$

Таблиця 2.1

Середні значення за методикою ППБ (Дівчата, N = 22)

Шкала ППБ	Мати	Батько
Позитивний інтерес	3.0 ± 0.7	2.8 ± 0.6
Директивність	3.2 ± 0.6	3.8 ± 0.7
Ворожість	3.4 ± 0.8	2.6 ± 0.7
Автономність	2.8 ± 0.7	3.2 ± 0.7
Непоследовність	4.5 ± 0.5	3.2 ± 0.6

Аналізуючи отримані результати у ході проведення дослідження на вибірці 22 дівчат-підлітків, можна зробити наступні первинні висновки:

За шкалою «Позитивний інтерес» середнє значення 3.8 (мати) свідчить про нормальний або трохи підвищений рівень емоційної підтримки з боку матері, тоді як 2.8 (батько) вказує на дещо нижчий рівень позитивного інтересу з боку батька. Це може свідчити про те, що дівчата відчують більше емоційної теплоти від матері, але менше – від батька.

За шкалою «Директивність» значення 3.2 (мати) і 3.8 (батько) свідчать про те, що у дівчат батьківський вплив характеризується більш вираженим директивним підходом. Вищий рівень директивності з боку батька може сприяти встановленню більш жорстких правил поведінки.

За шкалою «Ворожість» рівень ворожості, за даними, становить 3.4 (мати) проти 2.6 (батько). Хоча обидва значення знаходяться в межах норми, дещо підвищене значення за матері може вказувати на тенденцію до більш критичного або суворого ставлення.

За шкалою «Автономність» оцінки 2.8 (мати) і 3.2 (батько) свідчать про те, що дівчата отримують менше стимулювання самостійності від матері порівняно з батьком. Знижений рівень автономності з боку матері може впливати на формування залежності від оточуючих.

За шкалою «Непоследовність», найвищий показник спостерігається саме у цій шкалі– 4.5 (мати) проти 3.2 (батько). Це свідчить про те, що материнський стиль виховання характеризується значною змінністю та непередбачуваністю, що може спричиняти емоційну невизначеність у дівчат.

Отже, можна побачити, що дівчата-підлітки відчують більше емоційної підтримки та тепла від матерів, ніж від батьків. Водночас вплив батька частіше виявляється через більш жорсткий і директивний підхід. Також спостерігається, що стиль виховання з боку матері є менш послідовним, що може викликати емоційну невпевненість у дівчат.

Таблиця 2.2

Середні значення за методикою ППБ (Хлопці, N = 18)

Шкала ППБ	Мати	Батько
Позитивний інтерес	4.5 ± 0.5	4.0 ± 0.7
Директивність	3.2 ± 0.7	4.5 ± 0.7
Ворожість	2.2 ± 0.8	2.8 ± 0.8
Автономність	3.4 ± 0.7	3.8 ± 0.7
Непослідовність	3.2 ± 0.6	3.0 ± 0.6

Аналізуючи отримані результати у ході проведення дослідження на вибірці 18 хлопців-підлітків, можна зробити наступні первинні висновки:

Шкала «Позитивний інтерес». Значення 4.5 (мати) і 4.0 (батько) свідчать про високий рівень підтримки з боку матері, при цьому батьківський вплив трохи нижчий, але все ще досить виражений. Це свідчить про те, що хлопці отримують суттєву емоційну підтримку, особливо від матері.

За шкалою «Директивність» оцінки 3.2 (мати) та 4.5 (батько) демонструють, що батьківський вплив у хлопців характеризується значно більш вираженою директивністю. Такий підхід сприяє формуванню чітких правил поведінки та дисциплінованості.

Шкала «Ворожість». Рівні ворожості – 2.2 (мати) та 2.8 (батько) – знаходяться на нижній межі норми, що вказує на низьку вираженість негативних емоцій у виховному процесі, хоча трохи вищий показник в поєднанні з високим показником за шкалою «Директивність» з боку батька може свідчити про певну критичність.

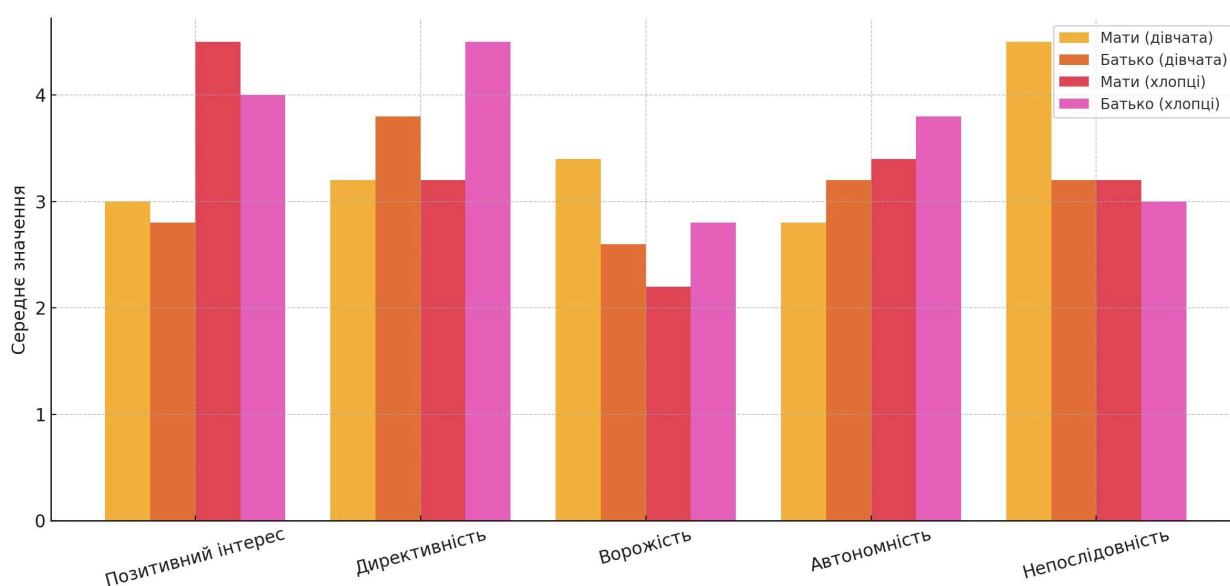
За шкалою «Автономність» значення 3.4 (мати) та 3.8 (батько) свідчать про помірний рівень стимулювання самостійності. Батьківський вплив, як

правило, сприяє розвитку автономності у хлопців, що є позитивним чинником для формування незалежності.

Шкала «Непоследовність». Оцінки несподовності – 3.2 (мати) і 2.8 (батько) – свідчать про досить стабільне виховання, що забезпечує передбачуваність у поведінці. Порівняно з дівчатами, у хлопців цей показник нижчий, що може бути пов'язано з більш структурованим стилем виховання. Наглядне порівняння результатів хлопців і дівчат за методикою «Підлітки про батьків» представлено на Рис. 2.1.

Рис. 2.1

Порівняльний аналіз середніх значень дівчат та хлопців за методикою «Підлітки про батьків»

За даною методикою підлітки оцінюють сприйняття стилю виховання своїх батьків, враховуючи емоційну підтримку, рівень встановлення правил, ступінь критичності, стимулювання самостійності та послідовність у виховних діях.

У дівчат спостерігається тенденція до того, що вони більше відчують емоційну підтримку від матері, але при цьому отримують менш послідовний виховний вплив. Таке поєднання може створювати відчуття невизначеності в

емоційному плані, що потенційно знижує розвиток самостійності. Водночас дівчата сприймають вплив батька як більш контрольований та вимогливий, що вказує на жорсткіший стиль встановлення правил і, можливо, сприяє формуванню орієнтації на підпорядкування.

Хлопці ж, як правило, відзначають високий рівень емоційної підтримки від матері, що створює міцну основу для позитивного самоусвідомлення. Крім того, вони відчують більш структурований і чітко регламентований вплив батька, що сприяє розвитку дисциплінованості та самостійності. Загалом, хлопці отримують більш передбачуваний і послідовний виховний вплив, що забезпечує їхню емоційну стабільність і стимулює розвиток незалежності.

Таким чином, за результатами методики ППБ спостерігаються суттєві статеві відмінності: дівчата, хоча і отримують підтримку, частіше стикаються з непослідовністю та контрольованістю, що може негативно впливати на їхню самостійність, тоді як хлопці, завдяки більш структурованому впливу, формують більш стабільний та незалежний тип особистості.

Наступним кроком є формування середніх значень на основі отриманих даних за результатами проходження методики «16-факторний опитувальник Кеттелла».

Методика Кеттелла дозволяє оцінити особистісні характеристики підлітків за 16-факторною системою. У даному дослідженні було зосереджено увагу на п'яти основних факторах:

- Фактор А (Товариськість – Замкнутість)
- Фактор Е (Домінантність – Підпорядкованість)
- Фактор Н (Сміливість – Боязкість)
- Фактор О (Тривожність – Спокій)
- Фактор Q2 (Незалежність – Конформність)

Таблиця 2.3**Середні значення за методикою Кеттелла (Дівчата, N = 22)**

Фактор Кеттелла	Середнє значення \pm SD
А (Товариськість – Замкнутість)	5.0 \pm 1.0
Е (Домінантність – Підпорядкованість)	4.0 \pm 1.1
Н (Сміливість – Боязкість)	5.0 \pm 1.0
О (Тривожність – Спокій)	8.8 \pm 0.8
Q2 (Незалежність – Конформність)	4.6 \pm 0.9

Інтерпретуючи отримані значення зробимо наступні поверхневі висновки:

Фактор А (Товариськість – Замкнутість). Середнє значення 5.0 вказує на середню вираженість товарищкості. Це свідчить про те, що дівчата займають проміжне положення між відкритістю та замкнутістю, що може бути зумовлено емоційною нестабільністю, спричиненою непослідовністю у вихованні.

Фактор Е (Домінантність – Підпорядкованість). Значення 4.0 свідчить про низьку вираженість доміантності. Це типово для підліткових дівчат, які, отримуючи менш директивний вплив, більше схильні до підпорядкованості.

Фактор Н (Сміливість – Боязкість). Значення 5.0 свідчить про середній рівень сміливості. Дівчата демонструють збалансований рівень готовності до ризику, що відповідає їхньому помірному виховному впливу.

Фактор О (Тривожність – Спокій). Значення 8.8 є високим і свідчить про підвищену тривожність. Це може бути пов'язано з високою непослідовністю материнського впливу, що створює емоційну невизначеність.

Фактор Q2 (Незалежність – Конформність). Значення 4.6 вказує на нижчу вираженість незалежності, що характеризує схильність до конформності. Це може бути наслідком меншого стимулювання автономності у вихованні.

Таблиця 2.4

Середні значення за методикою Кеттелла (Хлопці (N = 18))

Фактор Кеттелла	Середнє значення \pm SD
А (Товариськість – Замкнутість)	5.5 \pm 1.0
Е (Домінантність – Підпорядкованість)	7.5 \pm 1.1
Н (Сміливість – Боязкість)	7.0 \pm 1.0
О (Тривожність – Спокій)	5.8 \pm 1.2
Q2 (Незалежність – Конформність)	6.8 \pm 1.0

Отримані дані можуть бути інтерпретовані наступним чином:

Фактор А (Товариськість – Замкнутість). Середнє значення 5.5 вказує на дещо вищий рівень товариськості порівняно з дівчатами, що є ознакою більш відкритої та соціально активної поведінки.

Фактор Е (Домінантність – Підпорядкованість). Значення 7.5 свідчить про високий рівень доміантності. Це відображає вплив більш директивного стилю виховання, зокрема з боку батька, що стимулює розвиток лідерських якостей.

Фактор Н (Сміливість – Боязкість). Значення 7.0 вказує на високу вираженість сміливості, що свідчить про готовність до ризику та активну соціальну поведінку, що характерно для групи хлопців з сильним виховним впливом.

Фактор О (Тривожність – Спокій). Значення 4.5 є низьким, що свідчить про емоційну стабільність та здатність до спокою. Це може бути наслідком більш структурованого і послідовного виховання з боку батька.

Фактор Q2 (Незалежність – Конформність). Значення 6.8 вказує на високий рівень незалежності, що є ознакою розвитку критичного мислення та

самостійності, що типово для хлопців, які зазнають сильного директивного впливу.

Загальне порівняння між дівчатами та хлопцями (за Кеттеллом)

- Дівчата характеризуються нижчою домінантністю та незалежністю, що відображається у нижчих значеннях факторів E та Q2, а також високою тривожністю, що свідчить про емоційну нестабільність.
- Хлопці демонструють високий рівень домінантності (E), сміливості (H) та незалежності (Q2), що свідчить про більш асертивний та самостійний тип особистості, що узгоджується з більш директивним виховним впливом з боку батька.

Отже, опитувальник Кеттелла дає змогу оцінити ключові особистісні риси підлітків, зосереджуючись на загальному соціальному функціонуванні, лідерських якостях, рівні сміливості, емоційній стабільності та здатності до самостійного прийняття рішень.

У дівчат спостерігається тенденція до менш активної соціальної взаємодії та вираженої підпорядкованості. При цьому вони демонструють високий рівень емоційної напруженості, що свідчить про схильність до стресових реакцій та емоційної чутливості. Такий профіль особистості може бути наслідком виховного впливу, який не стимулює розвиток самостійності та асертивності, а навпаки, сприяє формуванню залежної поведінки.

У хлопців, навпаки, відзначається більш активний соціальний функціонал, що виражається у високій відкритості та соціальній активності. Вони характеризуються значною асертивністю, що проявляється у розвинених лідерських якостях та здатності приймати власні рішення. Підлітки-хлопці демонструють високий рівень самостійності, а їхня емоційна стабільність підтверджується низьким рівнем стресових реакцій. Це свідчить про більш сприятливе виховне середовище, яке стимулює розвиток незалежності та впевненості у собі.

Таким чином, аналіз за опитувальником Кеттелла демонструє, що дівчата мають тенденцію до емоційної нестабільності та конформізму, тоді як хлопці формують більш асертивний, самостійний та емоційно стійкий тип особистості.

Маючи необхідні результати за двома методиками, зробимо загальний кореляційний аналіз між показниками обох методик.

У даному дослідженні використовувалися дві методики – «Підлітки про батьків» (ППБ) та 16-факторний опитувальник Кеттелла – для оцінки впливу стилю виховання на формування особистісних характеристик підлітків. Порівняльний аналіз результатів, отриманих за кожною методикою, дозволяє виявити суттєві відмінності у сприйнятті батьківського впливу та розвитку особистісних якостей у дівчат і хлопців.

За методикою ППБ, що оцінює п'ять ключових аспектів (емоційна підтримка або позитивний інтерес, директивність, ворожість, стимулювання автономності та послідовність у вихованні), у дівчат спостерігається тенденція до того, що вони отримують значну емоційну підтримку від матері, але водночас зазнають високої непослідовності в її поведінці. Така непослідовність, що характеризується змінністю сигналів і невизначеністю у встановленні правил, може викликати почуття емоційної нестабільності. Крім того, дівчата частіше відзначають, що вплив батька має виражену директивну складову, що свідчить про жорсткіший контроль і вимоги. У сумі, ці чинники створюють ситуацію, за якої дівчата можуть бути схильними до підвищеної тривожності і зниженої автономності, що відображається у їхньому загальному сприйнятті виховання.

Хлопці, навпаки, сприймають батьківський вплив дещо інакше. За даними ППБ, вони відзначають високий рівень позитивного інтересу з боку матері, що свідчить про суттєву емоційну підтримку та прийняття. Водночас, вплив батька у хлопців характеризується значно вираженою директивністю, що формує чітке визначення правил поведінки та сприяє розвитку дисциплінованості. Хлопці також отримують стимулювання автономності, що проявляється у більш

послідовному виховному підході, і, як наслідок, формує у них вищий рівень самостійності та незалежності. У сукупності ці фактори сприяють формуванню більш структурованої та емоційно стабільної особистості, що виявляється у нижчій схильності до тривожності.

За опитувальником Кеттелла, який дозволяє оцінити ключові особистісні риси за п'ятьма факторами (товариськість, домінантність, сміливість, тривожність та незалежність), у дівчат виявлено середній рівень товариськості та сміливості, проте їхня домінантність і незалежність є низькими. При цьому дуже високий рівень тривожності свідчить про емоційну чутливість і схильність до стресових реакцій. Таке формування особистості можна пов'язати з нестабільним вихованням, де домінує непослідовність і певна критичність, що впливають на розвиток емоційних аспектів у дівчат.

Хлопці демонструють дещо інший профіль: вони характеризуються вищою товариськістю, що відображає соціальну активність, а також вираженою домінантністю і сміливістю, що є ознаками асертивності та лідерських якостей. Високий рівень незалежності у хлопців свідчить про їхню здатність до самостійного прийняття рішень, а низький рівень тривожності вказує на емоційну стабільність. Ці риси, в сукупності, свідчать про більш структурований та директивний вплив, що вони отримують, особливо з боку батька, що сприяє розвитку самостійності та впевненості в собі.

Отже, порівняльний аналіз результатів за методиками ППБ та Кеттелла демонструє, що дівчата, отримуючи менш послідовний та іноді критичний виховний вплив, більш схильні до емоційної невизначеності і підвищеної тривожності, що відображається у зниженні рівня незалежності. Хлопці, навпаки, формують більш асертивну, домінантну та незалежну особистість завдяки більш структурованому виховному впливу, зокрема, за рахунок вищої директивності з боку батька і високого рівня позитивного інтересу з боку матері. Ці відмінності створюють міцну основу для подальшого аналізу взаємозв'язку

між стилем батьківського виховання та формуванням особистісних характеристик підлітків.

У наступному етапі розглядається застосування коефіцієнта рангової кореляції Спірмена для аналізу взаємозв'язків між шкалами методики ППБ (що відображають стиль батьківського виховання) та шкалами опитувальника Кеттелла (які характеризують особливості особистості підлітків). Кореляційний аналіз дозволяє оцінити силу та напрямок взаємозв'язків між досліджуваними змінними, що дає змогу перевірити висунуті припущення.

Для аналізу зв'язку між шкалами двох психодіагностичних методик було обрано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена з таких причин:

1. Непараметричний характер змінних. Методика ППБ та 16-факторний опитувальник Кеттелла містять шкали, які є порядковими (ранговими) змінними, що не завжди підкоряються нормальному розподілу. Коефіцієнт Спірмена є оптимальним для таких даних, оскільки не вимагає лінійної залежності між змінними.

2. Можливість оцінки монотонних залежностей. Кореляція Спірмена дозволяє виявити не лише лінійні, а й монотонні зв'язки між шкалами, що є більш гнучким підходом для психологічного дослідження.

3. Практичне застосування у психологічних дослідженнях. Метод Спірмена широко використовується для аналізу взаємозв'язку особистісних характеристик, що підтверджується попередніми емпіричними дослідженнями в цій галузі.

Для перевірки зв'язку між стилем виховання батьків (методика ППБ) та особливостями характеру підлітків (методика Кеттелла) висуваються такі гіпотези:

- Нульова гіпотеза (H_0): Стиль виховання батьків (шкали методики ППБ) не має статистично значущого зв'язку з особливостями характеру підлітків (шкали методики Кеттелла).

- Альтернативна гіпотеза (H1): Стиль виховання батьків (шкали методики ППБ) має статистично значущий зв'язок з особливостями характеру підлітків (шкали методики Кеттелла).

Коефіцієнт Спірмена розраховується за формулою:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum d_i^2}{n(n^2 - 1)}$$

де:

- d – різниця між рангами спостереження за двома змінними;
- n – загальна кількість спостережень.

Отримане значення інтерпретується наступним чином:

- $\rho > 0$ – позитивний зв'язок (зростання одного показника пов'язане із зростанням іншого);
- $\rho < 0$ – негативний зв'язок (зростання одного показника пов'язане зі зниженням іншого);
- $\rho \approx 0$ – відсутність зв'язку.

Згідно зі шкалою Чеддока, сила кореляційного зв'язку між змінними інтерпретується таким чином:

- $r = 0.0 - 0.1$: дуже слабкий зв'язок;
- $r = 0.1 - 0.3$: слабкий зв'язок;
- $r = 0.3 - 0.5$: помірний зв'язок;
- $r = 0.5 - 0.7$: відчутний (значний) зв'язок;
- $r = 0.7 - 0.9$: високий зв'язок;
- $r = 0.9 - 1.0$: дуже високий (майже функціональна залежність).

Однак сам по собі коефіцієнт Спірмена не дозволяє зробити висновок про статистичну значущість отриманих кореляційних зв'язків, тому на наступному

етапі було проведено перевірку їхньої значущості за допомогою t-критерію Стьюдента.

З метою визначення, чи є отримані значення статистично значущими, для кожної пари шкал розраховувалося значення t-критерію за формулою:

$$t = \frac{\rho \cdot \sqrt{n - 2}}{\sqrt{1 - \rho^2}}$$

де:

- ρ — коефіцієнт кореляції Спірмена;
- n — обсяг вибірки;
- t — отримане значення критерію Стьюдента.

Далі визначалося число ступенів свободи (df), яке обчислюється за формулою:

$$df = n - 2$$

Значення критерію t порівнювалося з критичними значеннями t-Стьюдента для відповідного рівня значущості (p-value).

3. Визначення рівня значущості (p-value) та перевірка припущень

Після отримання t-статистики було здійснено визначення рівня значущості (p-value). Це дозволяє оцінити ймовірність того, що отримана кореляція є випадковою.

Значущість перевірялася шляхом порівняння розрахованого значення із критичними значеннями t-Стьюдента у статистичних таблицях. Аналіз проводився за такими критеріями:

- якщо $p\text{-value} < 0.05$, то зв'язок вважається статистично значущим, тобто можна стверджувати, що між змінними існує кореляція, яка не є випадковою;
- якщо $p\text{-value} < 0.01$, то зв'язок має високу значущість, що свідчить про сильну кореляційну залежність;
- якщо $p\text{-value} > 0.05$, то кореляційний зв'язок не є статистично значущим, тобто немає підстав стверджувати про наявність взаємозв'язку між змінними.

Таким чином, у результаті проведеного статистичного аналізу було визначено силу і значущість зв'язків між шкалами методик ППБ та Кеттела, що дозволило перевірити висунуті припущення та зробити висновки щодо впливу стилю виховання на особливості характеру підлітків. Отримані дані наведені у таблицях нижче (Таблиці 2.5 та 2.6).

Таблиця 2.5

Показники коеф. Спірмена, кр. t-Стьюдента та p-рівень (дівчата)

Досліджувані шкали		Коеф. Спірмена		t-Стьюдент		p-рівень	
<u>ППБ</u>	<u>Кеттел</u>	<u>мати</u>	<u>батько</u>	<u>мати</u>	<u>батько</u>	<u>мати</u>	<u>батько</u>
POZ	A	0.69	0.67	4.20	4.0	0.004**	0.001**
	E	0.47	0.44	2.37	1.89	0.02*	0.071
	H	0.44	0.48	2.18	2.43	0.041*	0.024*
	O	-0.52	-0.39	-2.68	-2.20	0.01*	0.038*
	Q2	0.21	0.41	1.52	2.0	0.072	0.12
DIR	A	-0.51	-0.54	-2.62	-2.83	0.016*	0.011*
	E	-0.43	-0.49	2.12	-2.50	0.046*	0.021*
	H	-0.49	-0.42	-2.49	-2.08	0.02*	0.051*

Продовження Табл. 2.5

DIR	O	0.61	0.58	3.52	3.24	0.002**	0.004**
	Q2	-0.38	-0.47	-1.83	-2.36	0.081	0.028*
HOS	A	-0.72	-0.63	-4.3	-3.67	0.001**	0.001**
	E	-0.45	-0.38	-2.26	-1.83	0.03*	0.081
	H	-0.36	-0.31	-1.73	-1.42	0.09	0.170
	O	0.61	0.59	3.50	3.33	0.02*	0.03*
	Q2	-0.51	-0.44	-2.62	-2.21	0.016*	0.038*
AUT	A	0.41	0.38	2.01	1.82	0.058	0.083
	E	0.63	0.66	3.66	3.89	0.01*	0.01*
	H	0.48	0.51	2.43	2.60	0.024*	0.017*
	O	-0.35	-0.36	-1.67	-1.72	0.11	0.1
	Q2	0.59	0.61	3.34	3.51	0.03*	0.02*
NED	A	-0.4	-0.45	2.28	-2,26	0.045*	0.035*
	E	-0.34	-0.37	-1.60	-1.77	0.12	0.091
	H	-0.29	-0.61	-1.33	-3.51	0.2	0.002**
	O	0.73	0.42	4.1	2.1	0.004**	0.001**
	Q2	-0.2	-0.27	-1.89	-1.25	0.07	0.22

*Примітки: * — значущий зв'язок; ** — висока значущість зв'язку*

У межах нашого дослідження для оцінки статистичної значущості кореляційних зв'язків між шкалами методики ППБ (позиційне оцінювання родини) та факторами особистості за Кеттелом застосовано рівень значущості p . Відповідно до наукових стандартів, критичним вважається значення $p < 0.05$, що свідчить про статистично значущий зв'язок між досліджуваними змінними.

Якщо ж $p \geq 0.05$, це означає, що зв'язок не є статистично значущим і може бути результатом випадкових коливань у вибірці. У таких випадках ми не можемо з достатньою впевненістю стверджувати про наявність систематичної взаємозалежності між відповідними шкалами.

Таким чином, під час аналізу результатів до інтерпретації включалися насамперед ті кореляційні зв'язки, які мали рівень значущості $p < 0.05$, як такі, що заслуговують на наукове осмислення та порівняння з теоретичними положеннями. Решта зв'язків, де $p > 0.05$, розглядаються як незначущі або такі, що вказують лише на потенційні тенденції.

У ході дослідження було проаналізовано взаємозв'язки між показниками батьківського ставлення (за методикою «Підлітки про батьків») та особистісними рисами дітей (згідно з факторною структурою особистості за Р. Кеттеллом). Отримані кореляційні дані свідчать про наявність виражених тенденцій впливу стилю виховання на формування певних особистісних характеристик, що дає змогу зробити низку узагальнень стосовно структури цих зв'язків.

По-перше, варто зазначити, що переважна більшість виявлених кореляцій мають помірну або відчутну силу взаємозв'язку ($r = 0.4-0.7$), згідно зі шкалою інтерпретації Чеддока. Це свідчить про наявність стабільного впливу окремих компонентів батьківського ставлення на формування ключових особистісних рис у дітей. Зокрема, позитивне батьківське ставлення, емпатія, емоційна підтримка та визнання автономії дитини, як правило, супроводжуються зростанням таких характеристик, як товарицькість, самостійність, емоційна стабільність та сміливість.

По-друге, виявлено також окремі випадки слабких або незначущих зв'язків ($r < 0.3$, $p > 0.05$), що може бути зумовлено як впливом зовнішніх чинників (наприклад, середовища, стилю навчання, підліткової групи), так і віковими особливостями респондентів. Наявність таких результатів є типовою

для досліджень, що стосуються складних психосоціальних конструктів, адже особистість дитини формується під впливом багатьох факторів — як внутрішніх, так і зовнішніх.

По-третє, структура виявлених кореляцій свідчить про наявність гендерної специфіки впливу: в окремих випадках одна й та сама шкала ППБ (наприклад, директивність батька) по-різному корелює з особистісними характеристиками хлопців і дівчат, що дозволяє припустити наявність відмінностей у сприйнятті виховних практик залежно від статі дитини.

Таким чином, загальний аналіз виявлених зв'язків дозволяє зробити висновок про неоднорідність, але системність впливу батьківського ставлення на формування особистості, що узгоджується з даними попередніх досліджень (Denissen J., 2022; Lone A., 2022; Baumrind D., 1991)[41,44,54,55].

Аналізуючи емпіричні дані, отримані у вибірці дівчат, спостерігається низка чітко виражених закономірностей у впливі батьківського ставлення на формування особистісних характеристик. Насамперед, результати свідчать про те, що емоційна чутливість та відкритість дівчат тісно корелюють із рівнем позитивного інтересу, проявленого як з боку матері, так і з боку батька. Зокрема, позитивний інтерес матері має сильний або відчутний зв'язок із фактором А (товариськість), Н (сміливість) та Q2 (незалежність), що може свідчити про те, що підтримка й емоційне прийняття сприяють розкриттю соціальної активності та впевненості в собі.

Також було виявлено, що високі показники ворожості, особливо з боку батька, негативно пов'язані з емоційним станом дівчат: фактор О (тривожність) значуще зростає на тлі підвищеної ворожості, а також непослідовності у вихованні. Це підтверджує припущення про те, що емоційна нестабільність у батьківському стилі формує у дівчат підвищений рівень тривожності та внутрішньої напруги.

Ще однією показовою особливістю є те, що директивність батька у цій вибірці не завжди чинить однозначно негативний вплив. У деяких випадках вона помірно корелює з фактором Q2 (незалежність), що можна трактувати як спробу батька формувати самодисципліну і відповідальність у доньки. Проте за відсутності підтримки така директивність може мати протилежний ефект, знижуючи відкритість і соціальну активність (зокрема, спостерігаються негативні зв'язки з факторами А та Н).

Крім того, виявлено, що материнська непослідовність є одним із найсильніших деструктивних чинників. Її значущі кореляції з високою тривожністю (О) та низькою сміливістю (Н) підкреслюють емоційний вплив нестабільності, непередбачуваності та зміни стратегій виховання.

Таким чином, для вибірки дівчат характерною є висока чутливість до емоційної атмосфери у стосунках із батьками, а також залежність рівня впевненості в собі та соціальної активності від послідовності, стабільності та підтримки в батьківському ставленні.

Таблиця 2.6

Показники коеф. Спірмена, кр. t-Стюдента та р-рівень (хлопці)

Досліджувані шкали		Коеф. Спірмена		t-Стюдент		р-рівень	
ПОР	Кеттел	мати	батько	мати	батько	мати	батько
POZ	А	0.61	0.59	3.13	2.93	0.006**	0.01*
	Е	0.54	0.52	2.57	2.32	0.02*	0.033*
	Н	0.33	0.43	1.40	1.86	0.18	0.083
	О	-0.47	-0.21	-2.09	-1.1	0.049*	0.185
	Q2	0.42	0.39	1.84	1.70	0.085	0.110

Продовження Табл. 2.6

DIR	A	-0.49	-0.51	-2.21	-2.26	0.041*	0.037*
	E	-0.21	-0.47	-1.1	-2.05	0.34	0.052
	H	-0.44	-0.38	-1.93	-1.64	0.071	0.125
	O	0.66	0.61	3.49	3.10	0.003**	0.007**
	Q2	-0.51	-0.53	-2.36	-2.41	0.03*	0.028*
HOS	A	-0.57	-0.58	-2.79	-2.82	0.013*	0.012*
	E	-0.41	-0.35	-1.79	-1.47	0.095	0.16
	H	-0.62	-0.32	-3.19	1.30	0.006**	0.205
	O	0.73	0.61	3.46	3.12	0.016*	0.007**
	Q2	-0.34	-0.47	1.44	-2.09	0.17	0.049*
AUT	A	0.38	0.41	1.64	1.79	0.125	0.095
	E	0.67	0.63	3.56	3.26	0.002**	0.005**
	H	0.48	0.52	2.16	2.33	0.046*	0.032*
	O	-0.35	-0.58	-1.49	-2.81	0.155	0.013*
	Q2	0.57	0.33	2.80	1.38	0.012*	0.185
NED	A	-0.48	-0.60	-2.04	-3.02	0.058	0.009**
	E	-0.39	-0.42	-1.70	-1.82	0.115	0.090
	H	-0.23	-0.48	-1.2	-2.14	0.253	0.044*
	O	0.58	0.65	2.87	3.45	0.011*	0.012*
	Q2	-0.43	-0.45	-1.87	-1.97	0.081	0.064

Примітки: * — значущий зв'язок; ** — висока значущість зв'язку

У вибірці хлопців простежується специфічна картина впливу батьківського ставлення на особистісні характеристики, яка відрізняється від дівочої вибірки не лише за силою, але й за напрямком кореляційних зв'язків. Загалом, батьківський вплив на хлопців виявляється більш диференційованим і часто має вибірковий характер, що, ймовірно, пов'язано з гендерними очікуваннями, моделями соціалізації та особливостями емоційного реагування.

По-перше, варто відзначити, що директивність обох батьків має негативні зв'язки з такими факторами, як товарицькість (А), сміливість (Н) та незалежність (Q2), що свідчить про те, що надмірний контроль або авторитарність у вихованні пригнічують ініціативність, відкритість і самостійність хлопців. У той же час, директивність батька має помірний позитивний зв'язок із тривожністю (О), що може бути проявом внутрішнього конфлікту між прагненням до автономії та зовнішнім тиском.

Досить яскраво проявляється і вплив ворожості, особливо з боку батька: спостерігаються значущі негативні кореляції з факторами А, Н та Q2. Ці дані вказують на те, що відчуття емоційного відторгнення або жорсткої критики сприяє формуванню замкнутості, уникнення соціальних контактів та зниженню впевненості в собі. Водночас, ворожість батька парадоксально супроводжується підвищенням тривожності (О), що свідчить про глибокий емоційний дискомфорт та нестійкість внутрішнього стану.

Інший помітний чинник — позитивний інтерес обох батьків — корелює з підвищенням товарицькості (А), домінантності (Е), а в окремих випадках — і з незалежністю (Q2). Це підтверджує тезу, що теплі, підтримувальні стосунки є базисом для розвитку впевненості, активної життєвої позиції та самостійності у хлопців.

Таким чином, у вибірці хлопців домінують чіткі взаємозв'язки між стилем батьківського впливу та розвитком особистісних якостей, причому саме негативні стилі (ворожість, директивність, непослідовність) мають суттєвий

вплив на рівень тривожності, замкнутість і зниження ініціативності. Натомість позитивна підтримка з боку обох батьків є чинником формування психологічної стійкості, впевненості в собі та соціальної активності.

Результати емпіричного дослідження демонструють, що материнське ставлення до дитини відіграє помітну роль у формуванні ключових аспектів її особистості. Зокрема, позитивний інтерес з боку матері в обох вибірках (хлопців та дівчат) позитивно корелює з такими рисами, як товариськість (фактор А), домінантність (фактор Е) та сміливість (фактор Н). Це свідчить про те, що емоційна підтримка, тепло і залученість матері сприяють розвитку впевненої, соціально активної та ініціативної особистості. Одночасно спостерігається негативний зв'язок із тривожністю (фактор О), що вказує на стабілізуючий вплив позитивного батьківського фону на емоційну сферу дитини.

Натомість ворожість матері, яка характеризується холодністю, критичністю чи агресивністю у ставленні до дитини, демонструє зворотні тенденції. У дітей, які оцінюють материнське ставлення як ворожо-налаштоване, вищі показники тривожності, нижчі рівні товариськості та сміливості. Ці дані узгоджуються з ідеями теорії прихильності Дж. Боулбі, згідно з якою ненадійна або відкидаюча материнська фігура сприяє розвитку емоційної нестабільності та труднощів у міжособистісній взаємодії[12,49].

Цікаві результати також виявлено щодо директивності матері. З одного боку, у вибірці хлопців вона асоціюється з підвищеною тривожністю (О), а також зниженою товариськістю та незалежністю (Q2), що вказує на потенційно пригнічуючий характер надмірного контролю. З іншого боку, у вибірці дівчат виявлено незначущі або слабкі зв'язки, що може свідчити про різну чутливість статей до цього аспекту виховання.

Автономність матері (як сприймана дитиною повага до її незалежності) виявила позитивні зв'язки з домінантністю, сміливістю та незалежністю (Е, Н, Q2). Такий стиль взаємодії, що поєднує свободу і довіру, корелює з

формуванням самостійної й впевненої в собі особистості, що відповідає концепції авторитетного стилю виховання (Д. Баумрінд)[39].

Таким чином, можна зробити висновок, що позитивна емоційна залученість, підтримка і визнання автономії з боку матері є факторами, що сприяють розвитку емоційно стабільної, незалежної та соціально активної особистості. У той час як ворожість і надмірний контроль можуть мати зворотний ефект, посилюючи тривожність і знижуючи впевненість у собі.

Аналіз емпіричних даних свідчить, що батьківське ставлення з боку батька є не менш значущим фактором у формуванні особистісних рис дитини. Спостерігається ціла низка закономірностей, які демонструють специфічний вплив різних аспектів батькового ставлення на психологічний розвиток як хлопців, так і дівчат.

Перш за все, позитивний інтерес батька – тобто його емоційна підтримка, щире зацікавлення життям дитини та залученість до її потреб – в обох вибірках виявляє позитивні кореляції з такими рисами, як товариськість (А), домінантність (Е) та сміливість (Н), хоча у хлопців ці зв'язки дещо виразніші. Це підтверджує тезу про те, що активне, підтримуюче батьківство сприяє розвитку соціальних та лідерських якостей у дітей. Також спостерігається негативна кореляція позитивного інтересу з тривожністю (О), що вказує на стабілізувальний ефект емоційної підтримки з боку батька.

Директивність батька, яка передбачає високий рівень контролю та вимогливості, асоціюється з менш сприятливими результатами. Так, у вибірці хлопців вона має значущий позитивний зв'язок із тривожністю, а також негативно корелює з товариськістю та незалежністю. Водночас, у дівчат зв'язки менш виражені або незначущі, що вказує на гендерні відмінності у сприйнятті батьківського контролю. Це узгоджується з сучасними підходами до вивчення гендерної соціалізації, згідно з якими хлопці чутливіші до авторитарних форм контролю з боку батька[16].

Ворожість батька, як і у випадку з матір'ю, проявляє негативні зв'язки з товариськістю, сміливістю та домінантністю, і водночас позитивно корелює з тривожністю, особливо у дівчат. Це свідчить про те, що відсутність прийняття та схильність до критики з боку батька може сприяти формуванню інфантильних, емоційно нестабільних рис особистості, що підтверджується ідеями гуманістичного підходу (зокрема, К. Роджерса) про важливість безумовного прийняття у вихованні[9].

Значущим виявляється і вплив автономності батька, яка вказує на рівень поваги до незалежності дитини. У обох вибірках автономність позитивно корелює з домінантністю, сміливістю, незалежністю, що підкреслює конструктивний характер стилю взаємодії, заснованого на довірі та визнанні особистісної суб'єктності дитини. Такий вплив особливо помітний у хлопців, що може бути пов'язано з моделлю наслідування чоловічої поведінки.

Таким чином, емоційно підтримувальна, недирективна та автономна поведінка батька позитивно позначається на формуванні впевненої, самостійної та соціально адаптованої особистості дитини. Водночас ворожість та надмірний контроль з його боку можуть мати деструктивний вплив, особливо у сфері емоційного благополуччя.

Висновки до другого розділу

Проведене емпіричне дослідження дало змогу виявити особливості впливу різних форм батьківського ставлення на розвиток особистісних рис підлітків чоловічої та жіночої статі. Використання опитувальника «Підлітки про батьків» (ППБ) дозволило зафіксувати характерні моделі батьківського ставлення (матері й батька) з позицій п'яти базових шкал: позитивний інтерес, директивність, ворожість, автономність та непослідовність. У свою чергу, методика Кеттелла дала змогу оцінити особливості особистісного функціонування підлітків за рядом ключових факторів.

Результати кореляційного аналізу свідчать про наявність статистично значущих зв'язків між окремими шкалами батьківського ставлення та особистісними характеристиками дітей. Позитивний інтерес із боку батьків демонструє помірні й відчутні позитивні кореляції з такими факторами, як товариськість, домінантність, сміливість і незалежність, що вказує на конструктивну роль емоційної підтримки у формуванні соціально адаптованої особистості. Водночас високий рівень директивності, ворожості й непослідовності часто асоціюється з підвищеною тривожністю, зниженим рівнем сміливості, автономії та незалежності. Це свідчить про деструктивний вплив надмірного контролю, критичності та суперечливої поведінки батьків на психоемоційний стан підлітків.

Особливу увагу привертає диференціація результатів за статевою ознакою. Так, у групі хлопців виявлено більше значущих кореляцій між ставленням батька та особистісними факторами, що дозволяє припустити вагомий вплив фігури батька на особистісне становлення юнаків. У той же час у дівчат більш тісно пов'язано емоційне ставлення матері з такими характеристиками, як тривожність, домінантність та автономність. Це підтверджує думку про більшу значущість материнської фігури для психоемоційного розвитку дівчат у підлітковому віці.

Застосування t-критерію Стюдента й аналіз р-рівня значущості показали, що переважна більшість виявлених зв'язків є статистично значущими ($p < 0.05$), що дозволяє з високим ступенем вірогідності стверджувати про наявність реального впливу. Водночас деякі зв'язки виявилися несуттєвими, що свідчить про селективний характер впливу різних аспектів батьківського ставлення.

Таким чином, результати другого розділу не лише підтверджують наявність взаємозв'язку між батьківським ставленням і формуванням особистості підлітків, а й поглиблюють уявлення про роль статевої специфіки у цьому процесі.

ВИСНОВКИ

Проблема впливу сімейного виховання на формування характеру особистості є однією з центральних у сучасній психології, оскільки дитячо-батьківські взаємини виступають основним джерелом емоційного, соціального та морального становлення дитини. У контексті динамічних соціокультурних змін актуалізується потреба у глибшому розумінні закономірностей взаємодії між стилями виховання та розвитком характерологічних рис підлітків, які є найбільш чутливими до впливу сімейного середовища. Метою даного дослідження було виявлення специфіки впливу стилів батьківського виховання на формування характеру дитини підліткового віку, що зумовило постановку відповідних теоретичних і емпіричних завдань.

На основі проведеного дослідження сформульовано такі узагальнені висновки:

1. У сучасному психологічному дискурсі підкреслюється важливість двосторонніх процесів взаємодії між батьками та дитиною, коли кожен із учасників сімейної системи є активним агентом змін, а не лише об'єктом впливу. Сім'я розглядається як мікросистема найвищого рівня, що через зв'язки з ширшими соціальними та культурними контекстами формує основу емоційного, соціального й морального розвитку дитини. Особлива увага приділяється якості емоційного зв'язку: стабільний і позитивний контакт із батьками дає дитині ресурс для ефективної регуляції власних емоцій і формування впевненості у міжособистісних стосунках. В умовах соціальних трансформацій ключовими чинниками психологічної стійкості підлітків стають відкритість спілкування, узгодженість виховних практик та емоційна підтримка з боку обох батьків. Теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення дитячо-батьківських взаємин та особливостей формування характеру особистості засвідчив багатогранність цього явища. Згідно з класичними підходами (З. Фрейд, А. Адлер, Е. Еріксон,

Дж. Боулбі, В. Сатир та ін.), характер формується в процесі інтеріоризації моделей поведінки значущих дорослих, насамперед — батьків. Стиль виховання, що реалізується через емоційний контакт, контроль, автономність та послідовність дій батьків, визначає напрямок становлення базових особистісних утворень дитини, її самооцінки, рівня адаптивності, емоційної стабільності.

2. У рамках аналізу стилів виховання було з'ясовано, що авторитарний стиль часто асоціюється з розвитком тривожності, замкнутості, підпорядкованості, а ліберальний — з недостатнім рівнем самоконтролю та низькою відповідальністю. Авторитетний стиль виховання, як показали праці Д. Баумрінд та ін., є найбільш сприятливим для формування соціальної компетентності, відкритості та впевненості дитини. У вітчизняних дослідженнях також акцентується на значенні узгодженості дій батьків та наявності емоційного прийняття як ключових чинників позитивного характерологічного розвитку. Ці закономірності підтверджують, що діти з авторитарним стилем виховання демонструють знижений рівень ініціативності та страх перед можливими помилками, що обмежує їхню здатність до самостійного прийняття рішень. Навпаки, надмірна свобода без адекватного батьківського контролю нерідко призводить до труднощів у встановленні меж і конструктивному вирішенні конфліктів у соціумі. У поєднанні ж емоційної підтримки та розумних обмежень (характерних для авторитетного стилю) діти засвоюють стратегічні навички саморегуляції, формують внутрішню мотивацію та готовність відповідати за власні вчинки.

3. Для вивчення емпіричних залежностей між стилями виховання та характером підлітків було організовано дослідження із застосуванням методики «Підлітки про батьків» та опитувальника Кеттелла у модифікації на 105 питань. Вибірка складалась із підлітків обох статей, що дало змогу врахувати гендерні особливості у сприйнятті батьківського ставлення та вираженості характерологічних рис. Застосування валідних і надійних психодіагностичних

методик забезпечило достовірність зібраних даних і можливість глибокого аналізу емпіричних взаємозв'язків.

4. Математична обробка результатів (зокрема, розрахунок коефіцієнтів кореляції Спірмена) дозволила встановити наявність значущих зв'язків між певними стилями батьківського виховання (за шкалами ППБ: позитивний інтерес, директивність, ворожість, автономність, непослідовність) та факторами особистості за Кеттелом (А — товариськість, Е — домінантність, Н — сміливість, О — тривожність, Q2 — незалежність). Батьківська підтримка, позитивний емоційний контакт та розумна автономність виявилися пов'язаними з розвитком комунікативності, впевненості, незалежності дитини. Натомість ворожість та непослідовність у вихованні асоціювалися з підвищеною тривожністю та внутрішньою нестабільністю. Ці результати мають як теоретичне значення, доповнюючи уявлення про соціальну детермінацію характеру, так і практичне — у контексті розробки психологічних рекомендацій для батьків і фахівців. Результати показали, що позитивний інтерес і автономність з боку батьків мають позитивний зв'язок із такими рисами, як товариськість, сміливість та незалежність. Ворожість і непослідовність, навпаки, корелюють з підвищеною тривожністю та зниженою впевненістю в собі. Також були виявлені гендерні відмінності: дівчата більш чутливі до емоційної підтримки з боку матері, а хлопці — до директивності батька.

У цілому результати роботи підтверджують, що стиль виховання у сім'ї має системоутворювальний вплив на формування характеру дитини. Особливої актуальності набуває необхідність підтримки позитивного батьківського стилю через просвітницьку, консультативну та психокорекційну роботу. Дані дослідження можуть бути застосовані у практиці сімейного консультування, профілактики дезадаптації підлітків, а також у подальших наукових розвідках, спрямованих на вивчення психологічних чинників розвитку особистості в підлітковому віці.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Альберт Бандура: соціально-когнітивна теорія особистості [Електронний ресурс] // Studfile. URL: <https://studfile.net/preview/5775971/page:11/> (дата звернення: 07.05.2025).
2. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини // Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки. 2020. № 6. С. 10–15.
3. Бліхар В.С. Особливості взаємозв'язків стилів сімейного виховання та батьківського ставлення зі страхами та тривожністю дітей // Психологія та особистість. 2024. № 1. С. 141-155.
4. Бортнік Н. Вплив стилю сімейного виховання на самооцінку молодших школярів // Психологія: реальність та перспективи. 2020. № 15. С. 18–25.
5. Булгакова О. Ю., Азаркіна О. В. Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: психологія. 2020. Т. 31 (70), № 3. – С. 100–103.
6. Власова О.І., Жихарева Л.В. Психологічні особливості матері як чинник формування якості прихильності дитини // Вісник Національного університету оборони України. Серія: психологічні науки. 2015. № 2. С. 41–46.
7. Вовченко О.А. Сучасне батьківське виховання дітей з особливими освітніми потребами за умов динамічних змін в Україні. 2023. С. 153-156.
8. Гаркавенко Н. Психологічна допомога сім'ям: розвиток і сучасний стан // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. 2011. № 16 (2). С. 191–202.
9. Гончар Л.В. Цінність гуманних батьківсько-дитячих взаємин // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2015. Т. 19, № 1. С. 151–160.

10. Гурлева Т.І. Ідеї С.Л. Рубінштейна про виховний вчинок як основу формування особистості // Виховний вчинок: теоретико-методологічні засади. – Київ : ІТЗН НАПН України, 2019. С. 45–52.
11. Дуткевич Т. Загальна психологія. – К. : Центр навчальної літератури, 2019. 388 с.
12. Жихарева Л.В. Дитячо-батьківські стосунки у контексті теорії прихильності // Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія 12: психологічні науки. 2013. № 40. С. 292–294.
13. Загальна психологія для студентів з відзнакою [Електронний ресурс]. – URL:
[https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Психологія/Книга%3A_Загальна_психологія_для_студентів_з_відзнакою_\(Votaw\)](https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Психологія/Книга%3A_Загальна_психологія_для_студентів_з_відзнакою_(Votaw)) – (дата звернення: 03.05.2025).
14. Іваненко Б.Б. Психоаналітичний підхід до розуміння виховних впливів батьків на дитину // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: педагогіка, психологія, філософія. 2015. № 230. С. 252–260.
15. Косарева О.І. Педагогічні умови формування гармонійних взаємин батьків з дітьми старшого дошкільного віку: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / О. Косарева. 2006.
16. Курдибаха О.М. Психологічні особливості гендерної соціалізації підлітків в умовах позашкільних навчальних закладів [Електронний ресурс] / О. М. Курдибаха. 2017. URL:
http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/avtoreferat_kardibaha_1492794588.pdf
(дата звернення: 07.05.2025).
17. Максименко С. Психоаналітичні теорії розвитку особистості та психіки // Проблеми сучасної психології. 2015. № 28. С. 7-20.
18. Настільна книга практичного психолога. Робота психолога з батьками підлітка [Електронний ресурс] // Stud.com.ua URL:

https://stud.com.ua/17602/psihologiya/roboata_psihologa_batkami_pidlitka (дата звернення: 07.05.2025).

19. Орленко І.М., Саврасих Л.Д. Виховання підлітків у контексті сучасних соціокультурних змін: вплив різних стилів виховання на формування ціннісних орієнтирів // Ментальне здоров'я. 2024. № 3. С. 56–60.

20. Особистісний 16-факторний опитувальник Кеттелла (форма С) [Електронний ресурс] // Studfile. URL: <https://studfile.net/preview/5200213/page:4/> (дата звернення: 07.05.2025).

21. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко, Н. С., Погорільська, Н. І. Психологія сім'ї. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.

22. Посвістак О. А. Аналіз внеску представників системної сімейної психотерапії у становлення психології сім'ї як наукової галузі / О. А. Посвістак // Правничий вісник Університету «КРОК» : зб. наук. пр. / Вищ. навч. закл. "Ун-т економіки та права «КРОК»". – Київ, 2016. – Вип. 22. – С. 179–183.

23. Посвістак О.А. Психодинамічний підхід до вивчення психології сім'ї // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки. 2015. № 3. С. 142–147.

24. Примак Ю.В. Подружні, дитячо-батьківські та сиблінгові стосунки в нуклеарній сім'ї // Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2016. Вип. 38. С. 131–138.

25. Психологія людини: Л.С. Виготський та сучасна наука : Збірник статей / за ред. М.В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 419 с.

26. Психологія сім'ї : навч. посіб. для студентів спец. «Практична психологія», «Початкова освіта» / О. Горєцька, Н. Сердюк. Бердянськ : Ткачук О. В., 2015. 216 с.

27. Савенка С.М., Юрценюк О.С., Ротар С.С. Системна сімейна терапія [Електронний ресурс] // Буковинський держ. мед. ун-т. URL:

<https://www.bsmu.edu.ua/blog/4618-sistemna-simeyna-terapiya/> (дата звернення: 07.05.2025).

28. Сингаївська І., Федорець С. Підлітковий вік як один із критичних періодів психосексуального розвитку людини // Вчені записки Університету «КРОК». 2022. № 4 (68). С. 107–114.
29. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. 2002. № 7. Ст. 273.
30. Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. / О. А. Столярчук. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
31. Тарасова В.В. Вплив типу прив'язаності на формування стресостійкості у підлітків. Дис. канд. психологічних наук. 2023.
32. Теорія прив'язаності: типи прив'язаності [Електронний ресурс] // [Nakupilo.ua](https://nakupilo.ua). URL: <https://nakupilo.ua/novyny/teoriia-pryviazanosti-typu-pryviazanosti/> (дата звернення: 08.05.2025).
33. Токарева Н.М. Моделювання особистісних конструктів підлітків у вимірах освітнього простору: монографія / Н. М. Токарева. Кривий Ріг. 2015. 446 с.
34. Токарева Н.М., Шамне А.В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. [для студентів вищих навч. закладів] / Н. М. Токарева, А. В. Шамне. Київ, 2017. 548 с.
35. Удод А.В. Проблема прив'язаності дитини до матері у психологічній науці // Харківський осінній марафон психотехнологій: збірник наукових праць, м. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. 480 с.
36. Учитель І.Б., Фільчук К.О. Психологічні особливості людей з різними комунікативними стилями // Цифрове суспільство: управління, фінанси та соціум: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Дніпро : Ун-т митної справи та фінансів, 2023. Т. 1. С. 308.

37. Фурман А.М. Теоретичний аналіз тривожності особистості в розрізі теорії прив'язаності // The 16th International scientific and practical conference "Modern science: innovations and prospects" (Dec 11–13, 2022). SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. С. 320.
38. Юрченко І.В. Динаміка сімейних відносин, особливості впливу на розвиток особистості дитини // Соціологічні науки. 2016. С. 141.
39. Candelanza A.L., Buo E.Q.C., Merin J.A. Diana Baumrind's parenting style and child's academic performance: A Tie-in // Psychol. Educ. J. 2021. № 58.
40. Carr A. The Handbook of Child and Adolescent Clinical Psychology: A Contextual Approach. 2nd ed. London : Routledge, 2015. 1066 p.
41. Denissen J.J.A., Bülow A., Boele S., Keijsers L. Universal ingredients to parenting teens: Parental warmth and autonomy support promote adolescent well-being in most families / Sci Rep. 2022. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-21071-0>
42. Erlangga G., Arifin S., Asrori A.S. The Role of Parenting Patterns in Developing Children's Leadership // Al Ulya: Jurnal Pendidikan Islam. 2025. Vol. 10, № 1. P. 150–175.
43. Estlein R. Parenting styles // Encyclopedia of Family Studies. 2016. P. 1–3.
44. Fadlillah M., Fauziah S. Analysis of Diana Baumrind's Parenting Style on Early Childhood Development // Al-Ishlah: Jurnal Pendidikan. 2022. Vol. 14, № 2. P. 2127–2134.
45. Forgatch M.S., Patterson G.R. Parent Management Training—Oregon Model: An intervention for antisocial behavior in children and adolescents / Evidence-based psychotherapies for children and adolescents. 2010. P. 159-177.
46. Guryanova I.V. Child-Parent Relationships in Families with Neurotypical Adolescents // In: D. Bataev et al. (eds.), Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism. 2022.

47. Hill-Soderlund A.L., et al. Parasympathetic and sympathetic responses to the strange situation in infants and mothers from avoidant and securely attached dyads // *Developmental Psychobiology*. 2008. Vol. 50, № 4. P. 361–378.
48. Hipson W.E., Séguin, D.G. Goodness of fit model // *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. 2017. P. 1–3.
49. Jianhua H., Su X., Shuhui X. Parent–child attachment and adolescent problematic behavior: the mediating effect of legal emotions // *Front. Psychol.* 2025. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1546895>.
50. Korelitz K.E., Garber J. Congruence of parents' and children's perceptions of parenting: A meta-analysis // *Journal of Youth and Adolescence*. 2016. Vol. 45. P. 1973–1995.
51. Laff R., Ruiz M. Theories to help understand families (переклад з англ.) // LibreTexts [Електронний ресурс]. URL: [https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Дошкільна_освіта/Книга%253A_Дитина%252C_сім'я_та_громада_\(Laff_i_Ruiz\)/01%253A_Теорії%252C_які_допомагають_нам_зрозуміти_сім'ї/1.01%253A_Теорії%252C_розроблені_для_розуміння_сім'ї](https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Дошкільна_освіта/Книга%253A_Дитина%252C_сім'я_та_громада_(Laff_i_Ruiz)/01%253A_Теорії%252C_які_допомагають_нам_зрозуміти_сім'ї/1.01%253A_Теорії%252C_розроблені_для_розуміння_сім'ї) (дата звернення: 07.05.2025).
52. Lally M., Valentine-French S. Lifespan development: a psychological perspective. Переклад з англ. [Електронний ресурс] // LibreTexts. URL: [https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Людський_розвиток/Книга%253A_Розвиток_тривалості_життя_-_психологічна_перспектива_\(Lally_та_Valentine-French\)/01%253A_Вступ_до_розвитку_тривалості_життя/1.07%253A_Сучасні_теорії_розвитку](https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Людський_розвиток/Книга%253A_Розвиток_тривалості_життя_-_психологічна_перспектива_(Lally_та_Valentine-French)/01%253A_Вступ_до_розвитку_тривалості_життя/1.07%253A_Сучасні_теорії_розвитку) (дата звернення: 07.05.2025).
53. Li P. 4 types of Parenting Styles. 2023 [Електронний ресурс] // Parenting for Brain. URL: <https://www.parentingforbrain.com/4-baumrind-parenting-styles/> (дата звернення: 07.05.2025).

54. Lone A. Parental warmth and control as predictors of adolescent aggression // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2022. Vol. 19. Article 13568.
55. Lone A. Personality Traits and Family Environment: Antecedents of Child Aggression // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2022. Vol. 19. Article 14735.
56. Luthar S.S., Ciciolla L. What It Feels Like to Be a Mother: Variations by Children's Developmental Stages // Developmental Psychology. 2015. Vol. 52, № 1. P. 143–154.
57. Luthar S.S., Eisenberg N. Resilient Adaptation Among At-Risk Children: Harnessing Science Toward Maximizing Salutary Environments // Child Development. 2017. Vol. 88, № 4. P. 1368–1381.
58. Luthar S.S., Kumar N.L. Youth in High-Achieving Schools: Challenges to Mental Health and Directions for Evidence-Based Interventions // In: Handbook of School-Based Mental Health Promotion: An Evidence-Informed Framework. Springer, 2018. P. 441-458.
59. Object Relations: Benefits, Techniques & How It Works. [Электронный ресурс] // GoodTherapy. URL: <https://www.goodtherapy.org/learn-about-therapy/types/object-relations>
60. Orenstein G.A., Lewis L. Erikson's Stages of Psychosocial Development [Электронный ресурс] // StatPearls [Internet]. 2025. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK556096/> (дата звернения: 08.05.2025).
61. Peng C., Liu Y., Zhou Y., Zhang, Z. Relationship Between Father-Child Attachment and Adolescents' Anxiety: The Bidirectional Chain Mediating Roles of Neuroticism and Peer Attachment // Psychology Research and Behavior Management. 2024. Vol. 17. P. 2971–2985.
62. Samir R. Parents as Role Models for Social Behavior of Children // Journal of Comparative Studies in Language and Literature. 2022. Vol. 14, № 2. P. 42–54.

63. Sanvictores T., Mendez M.D. Types of Parenting Styles and Effects On Children // StatPearls. 2022. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK568743/> (дата звернення: 07.05.2025).
64. Sugiarti R., Erlangga E., Suhariadi F., Winta M. V. I., Pribadi, A. S. The influence of parenting on building character in adolescents. 2022. Vol. 8. №5.
65. Tarzian R. E., et al. An Introduction and Brief Overview of Psychoanalysis // Cureus. 2023. Vol. 15, № 9.
66. Terrence S., Magda D.M. Types of Parenting Styles and Effects On Children. [Електронний ресурс] // StatPearls. 2022. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK568743/> (дата звернення: 07.05.2025).
67. The effects of mother–father relationships on children's social development: A social learning perspective // [Електронний ресурс] // Children and Youth Services Review. 2023. Vol. 154. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S019074092300423> (дата звернення: 07.05.2025).
68. The noteworthy goals of the Satir Model [Електронний ресурс] // Wepub.org. URL: <https://wepub.org/index.php/TSSEHR/article/download/2573/2794/5098> (дата звернення: 07.05.2025).
69. Van der Pol L., Branje S., Meeus W., et al. The Gendered Family Process Model: An Integrative Framework of Gender Development in the Family Context [Електронний ресурс] // Developmental Review. 2018. Vol. 48. P. 1–24. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2018.01.001>.
70. Vertel A. Mary Ainsworth's Attachment Theory and its Significance for Understanding a Child's Early Social-Emotional Development // Humanities Science Current Issues. 2023. Vol. 46. P. 304–310.
71. Volling B.L., Oh W., Gonzalez R., Bader L.R., Tan L., Rosenberg L. Changes in children's attachment security to mother and father after the birth of a sibling: Risk

and resilience in the family // *Development and Psychopathology*. 2023. Vol. 35, № 3. P. 1404–1420.

72. Winnicott D.W. Donald Woods Winnicott [Электронный ресурс] // British Psychoanalytical Society. URL: <https://psychoanalysis.org.uk/our-authors-and-theorists/donald-woods-winnicott> (дата обращения: 07.05.2025).

73. Yaacob M.J.B. Parent-Adolescent Relationships and Its Association to Adolescents' Self-Esteem // *Malaysian Journal of Medical Sciences*. 2006. Vol. 13, № 1. P. 21–24.

74. Zhao J., et al. The Link Between Parent–Child Relationship and Learning Engagement: A Study on Adolescents // *Frontiers in Education*. 2022. Vol. 7. Article 854549.

Тест «Підлітки про батьків» (за методикою Шафера)

Мета: Виявити установки, поведінку й методи виховання батьків, визначити, як бачать своїх батьків діти підліткового віку.

Респонденти: Учні віком від 12 років.

Обладнання: Роздруковані бланки тесту, ручки або олівці, онлайн-формат тесту «Google Forms»

Інструкція для проведення дослідження:

Перед початком тестування підлітку роз'яснюють мету та зміст дослідження. Потім йому зачитується така інструкція:

«Просимо тебе оцінити, виходячи з власного досвіду, які із зазначених тверджень найбільше характерні для твоїх батьків. Для цього уважно прочитай кожне твердження, не пропускаючи жодного.

Якщо ти вважаєш, що твердження повністю відповідає виховним принципам твого батька (або матері), обведи цифру 2.

Якщо вважаєш, що твердження частково підходить - обведи 1.

Якщо твердження не стосується твого батька (або матері) - обведи 0.»

Оцінювання здійснюється окремо щодо кожного з батьків. Спочатку заповнюється бланк, що стосується матері, після його здачі видається бланк щодо батька. Формулювання тверджень для обох варіантів ідентичні, за винятком роду.

Теоретичне підґрунтя методики:

Методика Шафера базується на концепції трьох факторних змінних, що описують виховний вплив батьків:

1. Прийняття – емоційне відкидання
2. Психологічний контроль – автономія

3. Прихований контроль – відкритий контроль

Прийняття означає безумовне позитивне ставлення до дитини, незалежно від її чи успіхів. Емоційне відкидання — це відсутність любові, поваги, а іноді й наявність ворожості. Психологічний контроль означає тиск, директивність і контроль послідовності у вихованні.

Бланк опитувальника

Прізвище: _____

Ім'я: _____

По батькові: _____

Оцінювання здійснюється щодо матері або батька окремо.

Мій батько (моя мати):

1. Дуже часто посміхається мені.
2. Категорично вимагає, щоб я засвоїв, що я можу робити, а що не можу.
3. Має недостатню терплячість стосовно мене.
4. Коли я йду, сам вирішує, коли я повинен повернутися.
5. Завжди швидко забуває те, що сам говорить або наказує.
6. Коли в мене поганий настрій, радить мені заспокоїтися або розвеселитися.
7. Вважає, що для мене повинне існувати багато правил, які я зобов'язаний виконувати.
8. Постійно скаржиться комусь на мене.
9. Надає мені стільки волі, скільки мені потрібно.
10. За одне й те саме один раз карає, а інший — пробачає.
11. Дуже любить робити що-небудь разом зі мною.
12. Якщо призначає яку-небудь роботу, то вважає, що я повинен робити тільки її, поки не закінчу.

13. Починає гніватися й обурюватися із приводу будь-якої дрібниці, що я зробив.
14. Не вимагає, щоб я запитував у нього дозволу, щоб іти туди, куди захочу.
15. Відмовляється від багатьох своїх справ залежно від мого настрою.
16. Намагається розвеселити й надихнути мене, коли мені сумно.
17. Завжди наполягає на тому, що за всі мої провини я повинен бути покараний.
18. Мало цікавиться тим, що мене хвилює й чого я хочу.
19. Дозволяє мені йти куди хочу щовечора.
20. Має певні правила, але іноді дотримується їх, іноді ні.
21. Завжди з розумінням вислухує мої погляди й думки.
22. Стежить за тим, щоб я завжди робив те, що мені сказане.
23. Іноді викликає в мене відчуття, що я йому противний.
24. Практично дозволяє мені робити все, що мені подобається.
25. Мій батько (моя мати)... (незавершене формулювання — в оригіналі).
26. Змінює свої рішення так, як йому зручно.
27. Часто хвалить мене за що-небудь.
28. Завжди точно хоче знати, що я роблю й де перебуваю.
29. Хотів би, щоб я став іншим, змінився.
30. Дозволяє мені самому вибирати собі справи по душі.
31. Іноді дуже легко мене прощає, а іноді — ні.
32. Намагається відкрито показати, що любить мене.
33. Завжди стежить за тим, що я роблю на вулиці або в школі.
34. Якщо я зроблю що-небудь не так, постійно й скрізь говорить про це.
35. Надає мені багато свободи. Рідко говорить «повинен» або «не можна».
36. Непередбачений у своїх учинках, якщо я зроблю що-небудь погане або гарне.

37. Вважає, що я повинен мати власну думку.
38. Завжди ретельно стежить за тим, яких друзів я маю.
39. Не буде зі мною говорити, поки я сам не почну, якщо до цього я його чимось образив або роздратував.
40. Завжди легко мене прощає.
41. Хвалить і карає дуже непослідовно: іноді занадто багато, а іноді занадто мало.
42. Завжди знаходить час для мене, коли це мені необхідно.
43. Постійно вказує мені, як поводитися.
44. Цілком можливо, що, по суті, мене ненавидить.
45. Проведення канікул я планую за власним бажанням.
46. Іноді може скривдити, а іноді буває добрим і вдячним.
47. Завжди відверто відповість на будь-яке питання, про що б я не запитав.
48. Часто перевіряє, чи все я зробив, як він велів.
49. Як мені здається, гребує мною.
50. Не втручається в те, чи прибираю я свою кімнату (або куточок) — це моя власність.
51. Дуже неконкретний у своїх бажаннях і вказівках.